

İSLÂM HUKUKUNDA PARA VE FÂİZ TELÂKKÎSİ ZÂVİYESİNDEN ENFLASYON FARKININ ÖDENMESİ PROBLEMİ

Yrd. Doç. Dr. Ali BAKKAL*

I. PARA VE ENFLASYON

A. PARANIN NİTELİĞİ VE DOĞUŞU

Paranın iktisatçı gözüyle en belirgin niteliği "mübâdelelerde herkes tarafından kabul edilen" bir şey olmasıdır¹.

Madem ki, bir parayı para yapan en önemli faktör "herkes tarafından kabul edilebilme özelliğidir", şu halde ona bu niteliği sağlayan kuvvet nedir? Bu güç ona nereden, ya da kimden gelmektedir? Paranın yapıldığı maddenin mi burada rolü vardır? Yoksa dışarıdan bir kuvvet, meselâ bir kanun mu ona bu gücü sağlamaktadır? Bu suallere verilecek cevaplar bizi paranın mahiyeti hakkında oldukça aydınlatacaktır.

Gerçekten paranın ilk kullanılmaya başlandığı ilkel toplumları ele alınca görürüz ki, paranın ortaya çıkışı trampanın güçlüklerinden kurtulmak amacıyla harcanan çabalardan doğmuştur. Elindeki malı dilediği başka bir malla değiştirmekte güçlük çeken kimseler, biraz kurnazca hareket ederek elindeki malı evvelâ o toplumda herhangi bir kimseinin kolayca kabul edebileceği bir mala çevirmeyi, meselâ elindeki fazla malı verip, herkesin ihtiyaç duyabileceği buğday almayı düşünmüş ve ondan sonra o mal (buğday) aracılığı ile dilediği mala daha kısa yoldan ve daha kolayca kavuşabileceğini görmüştür. aynı yönde hareket eden insanlar çoğaldıkça o toplumda buğdayın paralık niteliği kuvvetlenmiş olur².

Paranın doğuşu hakkında verilen bu örnek bize onun yapısı ve niteliği hakkında birçok önemli noktaları açıklamaktadır:

a-Para ortak bir mübâdele aracıdır.

b-Para herkes tarafından kabul edildiği için saklanmaktadır.

c-Para, para olma niteliğini yapıldığı maddeden değil, hak arasındaki açık ya da kapalı bir anlaşmadan almaktadır.

Bu nitelikleri dolayısıyla para, herkesin değer verdiği kıymetli bir

* Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekan Yardımcısı ve İslâm Hukuku Bilim Dalı Başkanı

1 Üstünel, Besim, Makro Ekonomi, Kurtuluş Matbaası, Ankara 1975, s. 17.

2 Üstünel, Age, 18.

madenden yapılmış olabilir. Fakat bu, paranın değerini, yapıldığı maddenin değerinden ve fizikî özelliklerinden aldığını göstermez. Meselâ; midye kabukları, ya da zamanımızda olduğu gibi kağıt parçaları para olabilirler.

Bir madde para olarak kullanılmaya başladığı andan itibaren mal (meta) olmaktan çıkar. O artık bir satınalma gücünü ifade eder. Herkes onu mal olarak değil, para olarak kullanır.

Bir madde paralık niteliğini kanundan almış olabilir. Fakat bu durum, paranın paralık niteliğini kanundan veya devlet zorundan aldığını göstermez. Kanun ve devlet zoru ancak bir memleket insanlarının "umumî kabule mazhar olacak" tedâvül vasıtasının hangisi olacağına tesir edebilir. Şiddetli enflasyon dönemlerinde bazı batı ülkelerinde halkın, resmî devlet parasından başka bir malı para yerine kullandığı görülmüştür. Yine zamanımızda birçok ileri ülkede "banka parası" resmî paradan daha yaygın olarak kullanılmaktadır³.

B. PARANIN FONKSİYONLARI

Paranın ekonomik alandaki görevleri başlıca dört noktada toplanabilir:

a-Para bir ekonomide "değerlerin ortak ölçüsü" olma görevini yerine getirir. Başka bir deyimle bütün mal ve hizmetlerin kıymeti para ile ölçülür. Uzunluğun metre, ağırlığın kilo ile ölçülmesi gibi⁴.

b-"Mübâdele aracı" olması. Bir paranın iyi para olması, mübâdele aracılığı görevini iyi başarabilmesine ve herkes tarafından kullanılmasına bağlıdır⁵.

c-"Tasarruf âleti" olması. İnsanlar gelirlerinin bir kısmını geleceğe taşımak arzusunda olduklarından, gelirlerini ellerinde tutmak isterler. Paranın taşıma külfeti, saklama ve depolama masrafı, çürüme ihtimâli bulunmadığından, tasarruf için en elverişli âlettir⁶.

d-"Borç ödeme vasıtası" olması. Bütün borçlar bir sözleşmeye bağlanmakta ve borcun miktarı da para ile belirtilmektedir⁷.

İyi para bütün bu fonksiyonları tam olarak gösterebilen paradır.

B. PARA DEĞERİNİN ÖLÇÜLMESİ MESELESİ VE FİYAT ENDEKSLERİ

Paranın değeri onun satın alabileceği malların tutarı ile orantılı olarak değişir. Yalnız paranın değerinin nasıl ölçüleceği ve ne ile ifade edilebileceği çok tartışılan bir konudur.

Hiç şüphesiz, paranın değerini belirlemek için akla gelecek hal şekli, onun değerini de diğer mallar karşısında mütalaa etmek olacaktır. Fakat ilk bakışta anlamlı gibi görünen bu çözüm, bir takım teknik güçlükler

3 Üstünel, Age, 20.

4 Üstünel, Age, 22.

5 Üstünel, Age, 22-23.

6 Üstünel, Age, 23-24.

7 Üstünel, Age, 24-25.

arzedecektir:

Para değerinin ölçülmesinde, yalnızca bir tür malın esas alınması gayet kolay bir metod ise de, sağlam bir yol olmayacaktır. Para ile satın alınabilen bütün malların esas alınması durumunda ise, büyük zorluklar ortaya çıkmaktadır. Şu halde başka bir yol bulmak gerekir. Bunun için çeşitli memleketlerde, değişik usuller kullanılmıştır. Para değerindeki değişiklikleri ölçmek için başlıca üç kritere temas etmek yeterlidir:

a-Bazı iktisatçılar paranın değerini ölçmek ve ondaki değişiklikleri hesaplamak için belirli bir malı kıstas olarak kabul etmekte sakınca görmemişlerdir. Meselâ; tanınmış iktisatçı PIGOU buğdayı esas almıştır.

b-Bazı iktisatçılar tek mal yerine çeşitli mallardan meydana gelen bir toplamı gözönüne almaktadır. tüketim malları toplamı, hammedeler, işçinin geçim araçları gibi esaslar.

c-Paranın değerindeki değişimleri ölçmek bakımından en iyi metod, şüphesiz paranın alış-verişine aracılık ettiği bütün işleri gözönüne almak ve her işlemde uygulanan fiyatları iki devre arasında karşılaştırmaktır. Fakat buna fiilen imkan bulunmadığına göre, en yaklaşık metod mümkün olduğu kadar çok eşya fiyatlarından meydana getirilecek indeksler kullanmak olacaktır. "Fiyatlar genel seviyesi" veya "toplam fiyatlar" indeksleri düzenlemek gibi⁸.

D. ENFLASYON OLAYI

I. ENFLASYONUN TARİFİ

Enflasyon terimi, Latince "şişme, büyüme" anlamına gelen "inflatio" kökünden türetilen bir kelimedir. Para ile ilgili bir olay olarak bir çok tarifleri yapılmıştır:

"Para değerinin düşmesine ve fiyatların yükselmesine yol açan bir olay."⁹

"Fiyatların genel olarak yükselmesi neticesinde ortaya çıkan iktisadî dengesizlik."¹⁰

"Tedâvüldeki nominâl millî değer, yani paranın reel millî değere, bir başka deyişle tedâvüldeki mallara oranla artması."¹¹

"Mal ve hizmetlere olan toplam talebin, mevcut kaynaklar oranla çok daha fazla olması."¹²

Görüldüğü üzere enflasyon olayı, bazen sebepleri bazen de neticeleri ile tarif edilmiştir.

8 Üstünel, Age, 98-101.

9 Ergin, Feridun, Ak İktisat Ansiklopedisi, İstanbul 1964, Cilt I, s. 279.

10 Meydan Larousse, İstanbul 1971, Enflasyon Md.

11 Aktan, Hamza, Enflasyon Olayı ve İslâm'da Getirilen Önleyici Tedbirler (Enflasyon, 3. Makale, İstanbul 1983), 131.

12 Meydan Larousse, Enflasyon Md.

Enflasyonun en açık belirtisi, alım-satıma konu olan mallar karşısında para değerinin düşmesi, dolayısıyla eşya fiyatlarının yükselmesidir. Tabii ki, böyle bir hadisenin meydana gelebilmesi için tedavüldeki paranın, mal hacmine oranla artması gerekir. Ancak, bu hadise her zaman fazlaca para basılıp piyasaya sürülmesi neticesinde meydana gelmez. Eğer tedavüldeki para miktarına oranla mal hacminde bir azalma olursa yine enflasyon olayı ortaya çıkacaktır. Ancak genellikle enflasyon, mevcut mal hacmi ile tedavüldeki para belli bir oranda bulunuyorken, devletin para basarak piyasaya sürmesi neticesinde, bu oranın para aleyhinde bozulması şeklinde ortaya çıkar.

2. ENFLASYONUN SEBEPLERİ

a-Devlete ait yükümlülüklerin yerine getirilmesi ya da geleceğe ait bazı büyük projelerin gerçekleştirilmesi için devletin paraya ihtiyaç duyması.

b-İç savaş, kıtlık, kuraklık, büyük ölçüdeki tabii afetler, ülke çapında meydana gelen grev ve fabrika kapatmalar gibi sebeplerle, tedavüldeki paray oranla mal hacminin azalması.

c-İthal mallarının fiyatlarının yükselmesi ve bu yükselişin piyasadaki birçok mala yansımış olması.

d-Bazı sebeplerden dolayı mâliyet fiyatlarının yükselmesi.

3. ENFLASYONUN NETİCELERİ

Azgın bir enflasyon en büyük iktisâdî felâkettir. Bazı felâketlerin önüne birkaç yılda geçmek, ya da onun zararlarını gidirmek mümkün olduğu halde, enflasyon kendisinden kurtulmanın çok zor olduğu iktisâdî bir canavardır. Bu zararlardan bazılarını şöylece sayabiliriz:

a-Para “değerlerin ortak ölçüsü” olmaktan çıkar. Halk enflasyona maruz kalan para yerine başka “değer ölçüleri” bulma yolunu seçer. Para en önemli vazifesini yeterince yapamaz.

b-Mübâdele aracı olarak para yerine bazı mallar ya da başka paralar kullanılmaya başlanır. Meselâ; memleketimizde ne zaman enflasyon olsa latına yüklenme olur. Şimdi ise yabancı paralara itilaf ediliyor.

c-Para “tasarruf aleti” olmak yerine “israf aleti” olur. Paranın değeri günden güne düştüğü için, hiçkimse onun elinde uzun müddet tutmak istemez. Eline para geçen birçok insan, büyük bir arzu ve iştiaqla almak istemese bile, bazı şeyleri kerhen alır. Zira paranın, para olarak elinde durması kendisi için daha çok zararlı olacaktır. Para cepte dururken küçüleceğine, onu en kısa zamanda bir mala bağlamak daha kârlı görünür. Bu da insanların lüzumsuz yere birçok mal almalarına, dolayısıyla israfa sebebiyet verir.

d-Borç ödeme meselelerinde büyük haksızlıklar meydana gelir. Gerektiğinde halk parayı değil de başka bir şeyi borç ödeme kıstası olarak almaya başlar. Borç vererek bazı insanlarda iyilikte bulunma hadisesi de

büyük ölçüde ortadan kalkar. zira borç veren, bilir ki bu yıl kendisinden 1000 Lira olarak çıkan para, % 50 enflasyon olması halinde bir yıl sonra kendisine 500 Lira olarak dönecektir. Buna da çok az kimse rıza gösterebilir.

Enflasyon bir cemiyetteki yardımlaşmayı ortadan kaldıran en büyük maniadır.

e-Bütün fiyatlar enflasyonla aynı zamanda yükselmez. Meselâ; işçi, memur ve dar gelirlielerin ücretleri enflasyon oranına çıkarılsa bile aradan belli bir zaman geçtikten sonra bu gerçekleşir. Bu da, bütün dar gelirlielerin azınsanmayacak bir süre enflasyonun altında ezilmelerine sebebiyet verir. Ücretler enflasyonu yavaş takip eder.

f-Enflasyon mal piyasasında da bir takım dengesizliklere ve düzensizliklere sebebiyet verir. Enflasyonist dönemlerde toptan eşya fiyatları sür'atle arttığı halde, perakende fiyatlar aynı hızla artmazlar: Perakende fiyatların artışı daha yavaş olur. Bu yüzden perakendeci esnaf enflasyon yüzünden büyük zarar görür, bazıları kepenkleri kapatmak mecburiyetinde kalır.

g-Piyasada bazı ihtiyaç malları yeteri kadar fazla değilse, büyük tüccarlar tarafından bunlar toplanıp stok edilir. Bir müddet sonra haddinden fazla pahalı olarak azar azar piyasaya sürülür. Böylece enflasyonist dönemlerde bazı malların sıkıntısı çekilebilir. Üstelik bunlara sahip olanlar da çok palalı olarak bunlara sahip olurlar.

h-Yatırımlar büyük ölçüde yavaşlar. İşadamları enflasyonist dönemlerde iki yönden uzun vâdeli yatırımlardan kaçınırlar: Birinci olarak "değişken paray" fazla güvenemezler. Yatırımların kaç malolacağı, gerekli paranın nasıl bulunacağı, yatırımların nasıl biteceği meseleleri işadamlarını daima düşündürür. İkinci olarak artan talebi karşılamak için ucuz ve kısa vâdeli üretime yönelirler. Çünkü bunlar çok daha kârlıdır.

i-İşadamlarının uzun vâdeli yatırımlardan kaçınmaları, kısa ve daha ucuz üretimi tercih etmeleri, üretim mallarının kalitesini düşürür. Bu da, gerek iç ve gerekse dış piyasada büyük ölçüde bir güvensizlik havası meydana getirir.

j-Köklü bir üretim olmaması sebebiyle ihracat yavaşlar, ithalatta yükselme görülür.

k-Enflasyonun en büyük felâketlerinden birisi de ahlâk buhranına sebebiyet vermesidir. Enflasyon cemiyet fertlerinin en fakirinden en zenginine kadar birçok insanın gayr-ı meşru işler yapmasına sebebiyet verir. Fakirler ve dar gelirlieler geçimlerine normal olarak yetecek parayı meşru dairede elde edemeyince gayr-ı meşru işlere girerler, zenginler de iktisâdî dengesizlikten istifâde ile hem iş hayatında hem de özel hayatlarında gayr-ı meşru işler yapabilirler. Tabii, böyle bir cemiyette de yine iyi ve doğru insanlar bulunacaktır. Fakat böyle zamanlarda fakirinden zenginine, memurundan amirine kadar birçok sınıfta normal zamanlara göre gayr-ı meşru hareketler fazlaca görülecektir.

Enflasyon vasıtasıyla zengin kesim daha zengin, fakir kesim de daha fakir olur. Bu bakımdan enflasyon cemiyette kötü bir tabakalaşmanın en önemli faktörü durumunda olacağı için ortaya çıkacak çatlakların giderilmesi uzun zamanlar alacaktır.

Enflasyon insanlarda diğergamlık yerine hodgamlığı ve bencilliği hortlatır. Cemiyette toplumun menfaatini düşünenler azalır, kendi menfaatlerini herşeyin üstünde tutanlar çoğalır.

Enflasyonun bir faydası varsa, o da devletin piyasaya sürdüğü para değeri kadar kâr etmesidir. Böylece devlet vazifelerini daha rahat bir şekilde yerine getirebilmekte, yatırımlar için kaynak temin edebilmektedir. Fakat öte yandan bu durum yukarıda saydığımız iktisâdî ve içtimâî dengesizliklere ve bozukluklar sebebiyet vermesi için devletin fazla para basmak yerine, yeni vergilerin ihdas edilmesi, ya da başka gelir kaynaklarını harekete geçirmesi gerekir.

4. ENFLASYONU ÖNLEME TEDBİRLERİ

Enflasyon, tedâvüldeki mal hacmine oranla, genellikle tedâvüldeki para oranının artması şeklinde ortaya çıktığı için, bütün tedbirler mal hacmi ile para hacminin belli bir seviyede kalmasını sağlayıcı nitelikte olmalıdır. Bu da ancak iki şekilde olabilir:

a-Tedâvüldeki para miktarının azaltılması.

b-Tedâvüldeki mal hacminin artırılması.

Paraya ihtiyaç olduğu içindir ki, para miktarı, mal hacmine oranla enflasyona sebebiyet verecek derecede çoğaltılmıştır. Mevcut paranın azaltılması mümkün olmakla beraber, bu çok acı reçetelerin uygulanmasını gerektirmektedir ki, hiçbir iktidarın bun gerçekleştirmesi mümkün görünmemektedir. Şu halde alınacak tedbirlerin hepsi genellikle mal hacmini arttırıcı yönde olmak durumundadır. bu tedbirleri kısaca şöyle özetlemek mümkündür:

a-Tam istihdam. Ütime yönelik bütün faaliyetlerin ve imkânların tam olarak kullanılması gerekir.

b-Rasyonel ve dengeli üretim. Tam istihdâm her zaman yeterli bir çâre olmayabilir. Üretimde rasyonellik ve denge de aranmalıdır. Rasyonel ve dengeli üretimde, sermaye ve emek faktörlerini en verimli bir biçimde kullanmak gerekir.

Dengeli üretim, kaynaklır kaynak israfına gitmeden en uygun biçimde kullanmaktır.

c-Zarûf olmayan taleplerin kısılması. Enflasyonist dönemlerde hiç kimse parayı uzun zaman elinde tutmak istemez. Bu batımdan lüzumlu lüzumsuz her nevi mala talep olabilir. Paranın ütime yönetilmesi için bazı tedbirlerin alınmasının yanısıra, bazı vergiler ve kısıtlamalarla zarûf olmayan taleplerin kesilmesi gerekir.

d-İhrâcâtın teşvik edilmesi.

e-Üretilen malların piyasaya dengeli bir biçimde piyasaya arz edilmesi; stokçuluğun önlenmesi, üretilen malların mümkün olduğu kadar en çok ihtiyaç duyulan yerlere kadar ulaştırılması, malların muayyen bölgelerde çarçur edilmemesi...¹³

f-Yatırım alanında devletin yeni politikalar geliştirmesi.

g-Kamu personel ve altyapı harcamalarının asgari düzeyde tutulması.

h-Real fâzin önüne geçilmesi:

Fâiz maliyete yansdığı için, o oranda malların pahalılaşmasına sebep olur. Ve bu oranda da enflasyonun sebeplerinden sayılır.

Kısacası, daha çok malın üretimine yönelik olmak üzere para ile mal arasında muayyen bir dengesi sabit hale getirecek her türlü tedbir, enfasyonu önleme tedbirlerindedir.

II. İSLÂM'DA PARA VE FÂİZ

A. PARA VE PARA ÇEŞİTLERİ

1. GENEL OLARAK

Eşyanın değerini ölçmeye ve serveti biriktirmeye yarayan vasıtaya "para" denir. Ancak, ödeme vasıtası olarak kullanılan her şey para değildir. Bazan arpa, buğday, tuz, bakır, demir ve buna benzer maddeler ödeme asıtası olabilirler¹⁴.

İslâm hukukçuları değer olma (semeniyet) özelliği bakımından ödeme vasıtalarını başlıca iki kısma ayırmışlardır:

a-Değer olma (semeniyet) vasfını kendi özünde bulunduran ödeme vasıtaları: Bunlar altın ve gümüşdür. Altın paraya dinâr, gümüş paraya dirhem denilir. Altın ve gümüş, para olarak yaratılmışlardır¹⁵.

b-Değer olma vasfını (semeniyet özelliğini) kendi özünde bulundurmayanlar. Bunlar da iki kısımdır:

aa-*Mislî mallar* : *Mecelle* 'de şöyle tarif edilmiştir: "Mislî, çarşı ve pazarda mu'teddünbih ya'ni bahânın ihtilafını mücib bir tefâvütsüz misli bulunan şeydir." *Mecelle*, Madde, 145.

bb-*Felsler*: Altın ve gümüşün dışındaki, bakır, demir ve bunların kalay ve kurşun gibi şeyler olan alaşımlarından basılan paralara fülûs denilmiştir¹⁶. Bunlar genellikle piyasanın bozuk para ihtiyacını karşılayan, düşük değerli paralardır.

2. PARA ÇEŞİTLERİ VE ÖZELLİKLERİ

13 Geniş bilgi için bkz. : Hamza AKTAN, *Enflasyon ve İslâm Ekonomi Politikası İçinde Enflasyona Karşı Alınabilecek Tedbirler*. (İslâm Açısından Enflasyon ve Çözüm Yolları kitabı içinde), s. 129-150.

14 Serahsî, *Mebstût*, Mısır, Tarih Yok, Cilt XIV, s. 2.

15 Serahsî, *Age*, XII, 183, XXII, 21.

16 Miras, Kâmil, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarfih Tercemesi ve Şerhi*, Ankara 1972, Cilt V, s. 74.

a) Dînar ve Dirhemler

Altın ve gümüş hıtkaten, ceheriyet bakımından para olarak yaratılmışlardır. Halis altından ve halis gümüşün darbedilirler. Ancak darb işinin kolay olması için içinde bir miktar katkı maddesi bulunur. Tedâvüldeki altın paralar 24 ayar, gümüş paralar da % 100 saf gümüş değildir.

Öz kıymetleri, yani mâdenî değerleri resmî değerlerine eşit denecek kadar yakındır.

Tedâvülde kalmaları halinde kolayca yenileriyle değiştirilebilirler.

Altın ve gümüşün birbirleriyle ya da kendi cinsleriyle değiştirilmeleri halinde sarf hükümleri geçerlidir.

Enflasyona çok az sebebiyet verirler.

20. asrın ilk çeyreğine kadar ödeme aracı olarak kullanılmışlardır. Altın ve gümüş miktarının mahdut olması ve devletin her an yeni paray ihtiyacı olması sebebiyle para olarak kullanılmaları terkedilmiştir. Bundan böyle para olarak kullanılmaları uzak görülmektedir.

b) Mağşûş Paralar

Düşük ayarlı altın ve gümüşten darbedilen paralara denir. Ayarlarının düşük olması katkı maddesinden kaynaklanır.

Katkı maddesi içindeki altın ve gümüşten az olanlara "el-mağbûbu'l-gışş" denilir. Bunlarda altın ve gümüş galib durumda olduğundan saf altın ve saf gümüş gibi değerlendirilmeylerdir. Esasen mağşûş terimi bunlar için kullanılmaz. Bunların özellikleri dînar ve dirhemler gibidir.

Katkı maddesi, içindeki altın ve gümüşten fazla olan paralara "el-gâlibü'l-gışş" denilmiştir. Mağşûş para terimi bunlar için kullanılır. Bunlar, felsler gibi değerlendirilir ve onların özelliklerini taşır.

c) Felsler

Bakır, demir ve bunların kalay ve kurşun gibi şeylerle olan alaşımlarından basılmış paralardır.

Maden olarak öz kıymetleri, resmî ve tedâvüldeki kıymetlerinin altındadır.

Bunların eşyaya değer olma (semeniyet) özelliği, toplumun bunları para olarak kabul etmesinden kaynaklanır¹⁷. Ancak, burada âkdeynin onları para olarak kabul edip etmemesinin de rolü önemli görülmüştür:

İmâm Muhammed'e göre, felsler râic oldukları müddetçe altın ve gümüş gibidir. Onlardaki para olma (semeniyet) özelliğinin sübütü, âkideynin onları para olarak kabul etmesi ile değil, toplumun kabul etmesiyledir¹⁸. Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre, felsler ıstılahe semen

17 Serahsî, XII, 183; Zeyleî, Tebyîn, IV, 90-91.

18 Aynı yerler.

sayılmakla beraber onlardaki paralık vasfının (semeniyetin) sübûtu veya sona ermesi sadece âkideynin kabulüne bağlıdır. Yani, iki tarafın para olarak kabul ettikleri şey para olur, etmedikleri şey para olamaz. Felslerin paralık vasfı (semeniyeti) sona erince, aslı maddeleri itibariyle "urûz" olarak kalırlar.¹⁹

Toplum tarafından para olarak kullanılmayınca, yani tedâvülden kalkınca, ancak öz kıymetleri kadar bir değer ifade ederler.

Para olarak kullanılma sahası daraltılmıştır:

aa-Çoğunlukla felslerin mudârebe şirketinde sermâye olarak kullanılması câiz görülmemiştir. Meselâ; Hanefîler²⁰, Şâfiîler²¹ ve Hanbelîler²² felslerin bu şirkette sermâyeye olarak kullanılmıyacağı kanaatindedirler. Ancak, Mâlikî mezhebi ile Hanefîler'den İmâm Muhammed bu görüşün zıddını benimsemişlerdir²³.

bb-Altın ve gümüşte fâzin cereyan ettiği hususunda ittifak bulunmakla beraber, felsler için aynı ittifak sağlanamamıştır. Şâfiîler'e göre altın ve gümüşte ribânın illeti semeniyet olduğu halde bu illeti sadece bu iki maddeye inhisar ettirerek para olarak kullanılan felslere şâmil kılmamışlar, dolayısıyla felslerde ribânın cereyan etmediğini kabul etmişlerdir²⁴. Hanefîler'e göre fazlalık ribâsı (ribe'l-fadl) cereyan etmemekle beraber²⁵, tehir ribâsı (ribe'n-nesfe) cereyan eder²⁶. Buna göre, peşin olarak bir felsi iki fels karşılığında satmak caizdir. Ancak, veresiye olarak câiz olmaz. Çünkü fazlalık ribâsının illeti mevcut değildir. Ama tehir ribâsının illeti olan "cins birliği" mevcuttur²⁷.

Ancak Hanefîler'den İmâm Muhammed felselerde, altın ve gümüşte olduğu gibi, her iki fâzin cereyan ettiği kanaatindedir²⁸. Çünkü bunlardaki semeniyet vasfı altın ve gümüşte olduğu gibi mevcuttur. Mâlikîler'e göre de felselerde ribâ cereyan eder²⁹.

cc-Felslerin zekâta konu olup olmayacağı da tartışılmıştır³⁰.

dd-Hanefîler felsleri asıl itibariyle urûz nevinden kabul etmişlerdir. Mübâdele esnesında onlara verilen kıymet de, âkideyn tarafından verilen kıymetten kaynaklanır. Onların zâfî kıymetleri yoktur. Mübâdele esnasındaki tayin ile taayün ederler. Bu batımdan felslerde "selem" câizdir. Bu görüş

19 Bkz. : Serahsî, *Mabsût*, XII, 183; Zeyle'î, *Tebyîn*, IV, 90-91.

20 Serahsî, *Mabsût*, XXII, 21.

21 Ahmed b. Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, II, 417.

22 Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, V, 120.

23 Kâsânî, *Bedâi'*, VI, 82.

24 en-Nevevî, *Mecmu'*, IX, 445-447; İbn Hacer, *Age*, IV, 279; er-Remlî, N. *Muhtâc*, III, 418.

25 Abdullâh b. Mahmûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 31.

26 el-Mergînânî, *el-Hidâye*, V, 287.

27 Zeyle'î, *Tebîn*, IV, 90-91.

28 el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 31.

29 el-Mevsilî, *Age*, II, 31; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 8.

30 Bkz. : Kâmil Miras, *Tecrîd-i Sarîh*, V, 73-77.

İmâm Ebû Hanife ile Ebû Yûsuf'a aittir³¹. İmâm Muhammed onları tam olarak para vasfında gördüğünden, felslerde selem'in caiz olmadığı kanaatindedir. Tıpkı dînar ve dirhemlerde olduğu gibi³².

Felsler bozuk para ihtiyacını karşılarlar. Onların iktisâdî gücünü bozuk para çerçevesinde düşünmek daha doğru olur. İslâm hukukçuları birçok yerlerde onu para olarak kabul etmekle beraber, altın ve gümüşteki özelliklerin hepsini felslere de vermemelerinin bir sebebini deburada aramak gerekir. Ancak, yegâne sebep bu değildir.

d) Kağıt Paralar

Kağıt paralar, felslerin özelliklerini taşırlar. Ancak, zamanımızda kağıt paralar altın ve gümüşü rafa kaldıracak derecede para olarak kullanılmakta ve asırlar boyunca onun yerini bir başka paranın tutamayacağı gözlenmektedir.

Kağıt paraya benzer bir paranın tedâvüle konulması çalışmaları belki ilk olarak Hz. Ömer zamanına rastlar. Bugünkü şekilde kağıt paranın kullanılmaya başlanması çağımıza yakın zamanlarda başlamıştır.

Tarihçi Belâzurî'nin nakline göre, Hz. Ömer, deve derisinden para yapıp tedâvüle koyma teşebbüsünde bulunmuştur. Ancak, kafi miktarda deve derisinin bulunmadığı kendisine bildirilince bundan vazgeçmiştir³³. Rasûlullah devri müesseseleri üzerine önemli bir eser sahibi olan Kettânî de bazı şiirlerden istişhad ederek aynı meseleden bahsetmiştir³⁴.

Bu tarihî bilgilerle bazı fetvalar beraber nazar alındığında Hz. Ömer, sadece böyle bir teşebbüste bulunmakla kalmamış, bir miktar para da basmıştır. İmâm Mâlik, kendisinden yapılan bir rivâyete göre, deriden yapılan ve üzerine sikke basılıp insanlar arasında tedâvül eden paraların altın ve gümüş paralarla veresiye olarak satılmasına cevaz vermemiştir³⁵. Şu halde İslâm'ın ilk devirlerinden deriden paralar teâvüle çıkarılmıştı. Nitekim Muhammed Hamidullah, Hz. Ömer devrinde deriden para basıldığı kanaatindedir³⁶.

Kağıt paraya benzer ilk paralar bunlardır ve felsler gibi kabul edilmişlerdir. Bundan sonra ilk kağıt para 1840 tarihinde Sultan Abdülmecîd'in ikinci saltanat yılında "Kâime-i mu'tebere-i nakdiyye" namı altında tedâvüle çıkarılmıştır³⁷. Bugün kağıt para vazgeçilmesi mümkün olmayan yegane para mahiyetinde bulunmaktadır. Tabii ki, bunun yanında para gibi fonksiyonları bulunan başka evraklar da ortaya çıkmıştır. Bunların da aslı kağıttır. Kağıt para, paralık vasfını halkın kabulü ve devlet

31 Kâsânî, *Bedâi'*, V, 208.

32 Kâsânî, *Age*, V, 208; Serahsî, *Mebûsât*, XII, 126; Mergînânî, *Hidâyet*, V, 327.

33 el-Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, II, 578.

34 el-Kettânî, *Abdulhayy, et-Terâtibu'l-İdâriyye*, I, 422.

35 İmâm Mâlik, *Müdevvene*, III, 396.

36 Hamidullah, *Muhammed, İslâm Peygamberi*, II, 1042.

37 Hamdi Döndüren, *İslâm'da Para-Kredi Faiz Ve Enflasyon İlişkileri, İslâmî Araştırmalar*, Sayı 3 Ocak 1987, s. 65.

otoritesinden almaktadır.

B. İSLÂM'DA FÂİZ

1. CÂHİLİYYE DEVRİ'NDE FÂİZ

Câhiliyye devri Arapların bildiği ve uyguladığı fâiz, tehir fâizi idi. Ve bu birkaç sene uzatarak kat kat fâiz uygulamasına gidilmiştir. Uygulama şöyle oluyordu:

Paraya ihtiyacı olan bir adam, parası olan başka bir adama gider ve meselâ, "Bana 10 altın ver, seneye sana 12 altın vereyim" derdi. Adam kabul ederse akid yapılırdı. Sene sonu gelip de borçlu olan kişi parayı ödeyemezse, alacaklı gider borçluyu bulur ve kendisine "Borcunu ödeyemezsen, gelecek seneye 15 altın olarak öde" deyip, vâdeyi bir sene uzatır ve fâizi de artırır. Ya da borçlu alacaklıyı bulur, aynı teklifi yapar ve aynı şekilde anlaşılırdı.

Borçlular, borçlarını ödeyemedikleri takdirde, işin sonu borçlunun köleleştirilmesine kadar gidiyordu.

Cahiliyye Arapları fâize o kadar alışmışlardı ki, İslâm kesin olarak bunu yasakladığı zaman, bunu mantıklarıyla bağdaştıramamışlardı. Çünkü onlar "alış-veriş fâize gibidir"³⁸ diyerek, kâr edinmede aslolanın fâiz akdi olduğunu ve bu yönüyle alış-verişin de fâize benzediğini ileri sürüyorlardı. Eğer maksad kâr ise, bunun en iyisi fâizde mevcuttu. Cenâb-ı Allah ise ikisinin aynı şey olmadığını beyan ederek, alış-verişi helal fâizi haram kılmıştır³⁹.

2. İSLÂM'DA FÂİZ TELAKKİSİ

VE

FÂİZİN İLLETİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLER

İslâm Cahiliyye devrinde bilinen tehir fâzini kaldırmıştır. İkinci olarak bazı alış-veriş şekillerindeki uygulamaların da İslâm, fâiz olduğunu kabul etti. bu fâiz çeşidi, fazlalık fâizidir. Zirâ, İslâm bazı alış-verişlerde karşılıksız olarak fazlalıkların mevcudiyetini görmüş ve bunlar o zamana kadar fâiz olarak telakki edilmemekle beraber, İslâm tarafından fâiz olarak telakki edilmiştir.

İslâm'da fâiz telakksinin esasını oluşturan hadisleri şöyle sıralayabiliriz:

aa-Ubâdetü'bnü's-Sâmit'ten rivâyet edilen bir hadiste, Peygamberimiz (sav) şöyle buyurmuşlardır: "Altın altın karşılığında, gümüş gümüş karşılığında, buğday buğday karşılığında, arpa arpa karşılığında, hurma hurma karşılığında, tuz tuz karşılığında misli misline, müsâvî ve peşin olarak satılırlar. Bu sınıflar (cinsler) değiştiği zaman peşin olmak şartıyla istediğiniz

38 Bakara, 275.

39 Bakara, 275.

gibi satın” 40.

Bu rivâyetin sonunda şu da vardır:

“Rasûlüllah bize, arpa karşılığında buğdayı, buğday karşılığında arpayı peşin olmak şartıyla istediğimiz gibi satmayı emretti.” 41. Bu da arpa ve buğdayın iki ayrı cins olduğu hakkında sarîh bir ifadedir.

bb-Ma'mer b. Abdillâh' Rasûlüllah (sav)'ın şöyle dediğini rivâyet ediyor: “Taam karşılığında taam (yiyecek maddesi) misli mislinedir. “Ravî diyo ki, “O gün bizim yiyeceğimiz (taam), arpa idi” 42.

cc-Ebû Sâîd el-Hudrî ve Ebû Hüreyre'nin Peygamber Efendimizden naklettikleri bir hadis şöyledir:

Hz. Peygamber (sav), ashabtan bir adamı Hayber'de (tahsildar) olarak görevlendirdi. O zat dönüşünde Hz. Peygamber (sav)'e ve ashâba iyi cins (cenûb) hurma getirmişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) kendisine şöyle sordu:

- Hayber'in bütün hurmaları böyle midir? Adam:

- Hayır; biz bunun bir ölçeğini, iki ölçek (değeri düşük hurma) karşılığında alıyoruz” dedi. Hz. Peygamber (sav) bunun üzerine şöyle buyurdu:

- Böyle yapma! Değeri düşük hurmaları para (dirhem) karşılığında sat, sonra o parayla iyi cins (cenûb) hurmayı al.” 43

Bu rivâyetlere dayanarak Mezheb imamları ribâ'nın illetini şöyle istinbat etmişlerdir:

Haneffiler'e göre ribhamın illeti :

Cins birliğiyle beraber tartı (vezn) veya ölçü (keyl) birliğidir 44. Buna göre, iki eşya arasında iki beraberlik bulunursa hem fazlalık, hem de nesfe ribâsı cereyan eder. eğer sadece cins birliği bulunuyorsa, fazlalık ribâsı cereyan etmemle beraber, nesfe ribâsı cereyan eder.

Bu illet anlayışına göre, hiçbir maddede ve parada gecikme fâizi (ribe'n-nesfe) uygulamak mümkün değildir. Ancak, sayı ile ve uzunluk ölçüsüyle satılan mallar kendi cinsleriyle satıldıklarında fazlalık olabilir. Buna göre, bir felsi iki felse satmak caizdir 45. Ama veresiye olarak bu mümkün değildir. Fakat İmâm Muammed felsleri altın ve gümüş gibi para olarak kabul ettiğinden peşin olarak bir felsin iki fels mukâbilinde satılmıyacağı kanaatindedir 46. Bu anlayışla İmâm Muhammed vezniyet içinde semeniyeti de illetin bir cüzü olarak kabul etmiş ve bu cüz'ün bulunduğu yerde fâizin cereyan edeceği kanaatine varmıştır.

40 Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *Neylül-Evtâr*, V, 218 (Hadisi Ahmed b. Hanbel, Müslim, Nesâî, İbn Mâce, Ebû Davud rivayet etmişlerdir.)

41 Şevkânî, *Neyl*, V, 218.

42 Şevkânî, *Neyl*, V, 218 (Hadisi Ahmed ve Müslim rivâyet etmişlerdir.)

43 Şevkânî, *Neyl*, V, 220 (Hadisi Buhârî rivayet etmiştir).

44 Kâsânî, *Bedâ'i*, V, 183; Serahsî, *Mebûât*, XIII, 113, Mevsulî, *İhtiyar*, II, 30.

45 Mevsilî, *İhtiyar*, II, 31.

46 Kasânî, *Bedâ'i*, V, 185; İbn Kudâme, *Muğnî*, IV, 8; Mevsilî, *Age*, II, 31.

Haneffler'in anlayışına göre, malla malın mübâdelesi (trampa) çok kayıtlı şekiller içinde mümkün olabilir. Meselâ; demirle kireci biri peşin diğeri veresiye olmak üzere mübâdele etmek mümkün değildir. Bunlarda cins birliği olmadığı için tartı ile (veznen) fazlalık caiz ise de, tartı (vezin) birliği sebebiyle peşin olarak satılmalan gerekir.

Malikîler'e göre, ribânın illeti ribânın çeşitlerine göre biraz değişik biçimde ele alınmıştır :

Fazlalık ribâsında, altın ve gümüşte illet, nakdiyyet (semeniyyet) ⁴⁷, diğer eşyada ise, kût ve iddihardır, yani, iddihar ve depolamaya elverişli olan yiyecek maddeleridir ⁴⁸. Buna göre, para ve yiyecek özelliğini taşımayan maddeler peşin olarak değiştirildiklerinde ribâ cereyan etmez.

Mâlikîler'e göre nesfe ribâsında para olarak kullanılan maddelerde semeniyyet illet olarak kifayet eder, yiyecek maddelerinde ise iddihara elverişli olma şartı aranmamış, tu'miyyet (yiyecek maddesi olması) illet olarak kâfi görülmüştür ⁴⁹.

Malikîler semeniyyet illetinin, illet-i kâsıra mı, yoksa illet-i müteaddiye mi? olduğunu tartışmışlardır. Her ne kadar onlar semeniyyeti illet-i kâsıra olarak kabul etmiş iseler de, bunu felsler ve diğer paralar geçirerek onlarda da ribânın cereyan ettiği kanaatine varmışlardır ⁵⁰. Onlara göre, semeniyyetin illet-i kâsıra olması, bu özelliğin altın ve gümüşte galiben bulunması demektir. Halbuki bu özellik altın ve gümüşün dışındaki maddelerde bu orandabulunmaz ⁵¹. Fakat, başka maddeler semen olarak kullanıldıkları takdirde onlara da bu illet uygulanır.

Mâlikîler'e göre, para olma özelliğini taşıyan her şeyde hem fazlalık fâizi, hem de tehir fâizi geçerlidir. Trampa satışında biraz daha esneklik vardır. Yiyecek maddelerinin dışındaki maddeler, hem peşin hem veresiye olarak birbiri karşılığında satılabilmektedirler.

Şâfiîler'e göre, gerek fazlalık ribâsında ve gerekse nesfe ribâsında yaklaşık olarak Mâlikîler'le aynı illet götüşünü paylaşmışlardır.

Altın ve gümüşte semeniyyet, diğer maddelerde mat'ûmiyyet, yani yiyecek maddesi olması ⁵². Semeniyyeti de sadeve altın ve gümüşe inhisar ettirerek bunun illet-i kâsıra olarak kabul etmişler, başka maddeler para olarak kullanılsalar bile bunlarda fâizin cereyan etmeyeceği kanaatine zâhib olmuşlardır ⁵³.

47 İbn Rüşd, el-Hafid, Bidâye, II, 108; Zühaylî, Fikhu'l-İslâmî, IV, 684.

48 İbn Rüşd, el-Hafid, Bidâye, II, 107; Zühaylî, Fikhu'l-İslâmî, IV, 685.

49 Bilmen, İstâlâhat-ı Fikhiyye Kamusu, VI, 106; Zühaylî, F. İslâmî, IV, 685.

50 İbn Rüşd el-Hafid, Bidâye, II, 108; İbn Rüşd, Age, II, 108.

51 Aynı yerler.

52 Zühaylî, Fikhu'l-İslâmî, IV, 686.

53 Nevevî, Mecmû', IX, 444-447; Remlî, N. Muhtâc, III, 418; Zühaylî, Age, IV, 686.

Hanbelîler'den üç farklı görüş nakledilmiştir. Bunların en meşhuru Hanefîler'le aynıdır⁵⁴. İkinci görüş ise, Şâfiî mezhebi doğrultusundadır⁵⁵.

Zâhirîler nasların talilini kabul etmediklerinden kıyas yoluyla naslardaki hükmün başkasına geçirilmesine karşıdırlar. Onlara göre fâiz sadece hadiste geçen altı maddede geçerlidir⁵⁶. Ancak, onlar bu görüşte olmakla fâiz kapısını sonuna kadar açık bırakmış değillerdir. Çünkü onlara göre karz (borç) akdinde her türlü maddede fâiz cereyan eder. Borç olarak verilen bir şey hiçbir şekilde fazlalıklı olarak geri istenemez⁵⁷. Fâizin umumiyle borç akidlerinde cereyan ettiği unutulmamalıdır. Dolayısıyla bütün islam mezheplerine göre illet anlayışında bazı farklar bulunsa bile, fâiz kapısı umumen kapalı bulunmaktadır.

Ribânın illeti hakkındaki görüşleri kısaca şöyle toplayabiliriz:

Hanefîler'e göre, vezn (tartı) maa'l-cins, keyl (ölçü) maa'l-cins.

Mülîkîler'e göre; semeniyet, iktiyât ve iddihar (ribe'n-nesfe'de iktiyat kafi görülmüştür).

Şâfiîler'e göre; semeniyet, mat'ûmiyyet.

Hanbelîler'in mehur görüşüne göre; Hanefîler'in görüşünü benimsemişler.

Zâhirîler'e göre; bey' ve selemde sadece hadiste geçen altı maddede fâiz cereyan eder. Borç akdinde ise bütün mallarda cereyan eder.

III. PARANIN DEĞER KAYBI VE ENFLASYON FARKI

A. PARANIN DEĞER KAYBI

Tevhîde para olarak kullanılıp da değeri düşmeyen hiçbir para yoktur. İslâm hükümcüleri, altın ve gümüşün para olarak yaratıldıklarını, dolayısıyla para olarak kıymetlerini öz kıymetlerinden aldıklarını kabul ettikleri halde, bunlarda da değer düşmesi gözlenmiştir. İslâm'ın ilk devirlerinde 10 dirhem gümüş 1 dînâr değerindeydi. 1 dînâr altın 7 dinar ağırlığındaki gümüş değerinde idi. Yani 1 dirhem altın 7 birim gümüş değerinde idi. Fakat zamanımızda 1 birim altın 40 birim gümüş değerini dahi geçmiş durumdadır. Buna göre gümüş altın karşısında % 80'in üstünde değer kaybetmiştir.

Altın da mallar karşısında değer kaybetmiştir. Hz. Peygamber (sav) zamanında, 5 dirheme, yani yarım miskâle (yaklaşık olarak 2 grama) bir koyun alınabiliyordu. Fakat, bugün aynı ağırlıktaki altın ile bir koyun almak mümkün değildir. Şu halde altın da bazı mallar ve maddeler karşısında değer kaybetmiş bulunmaktadır.

Bir paranın değer kaybetmesi başlıca şu üç şekilde olur:

aa-Para ayarının düşmesi

54 İbn Kudâme, Muğnâ, IV, 125; Zühaylî, Age, IV, 689.

55 İbn Kudâme, Age, IV, 126; Zühaylî, Age, IV, 690.

56 Zühaylî, Age, IV, 691; Bilmen, Kamus, VI, 108.

57 Bilmen, IV, 108.

bb-Para ağırlığının düşmesi

cc-Paranın değerinin düşmesi

Para ayarının düşmesi ve para ağırlığının düşmesi hakkında şunları kaydetmek mümkündür:

Hanefîler'e göre para ayarının düşürülmesi veya ağırlığının azaltılması durumunda alacaklı, borçludan borçlanma günündeki ağırlık ve ayardaki parayı isteyebilir⁵⁸.

Yine Hanefîler'e göre, satıcı, eline verilen paralar arasında zayıf para olduğunu görür de bu husus kendisine söylenmemiş ise, onu geri verme hakkına sahiptir⁵⁹.

Yukarıda gördüğümüz gibi, Hanefîler'e göre, altın ve gümüşte ribânın illeti vezn (tartı) birliğiyle beraber cins birliğidir. Buna göre, biri 22, diğeri ise 18 ayar olan iki altın tartı yönünden eşit olmaları şartıyla değiştirilebilir. Yani Hanefîler, kaliteye değil, tartıya önem vermişlerdir. Bununla beraber, bazı durumlarda onların da kaliteyi nazar-ı itibara aldıklarını görüyoruz. Meselâ; yetim malı, vakıf, hasta ve rehin mallarında kaliteye itibar edilmiştir⁶⁰.

Ayrıca Serahsî, hadiste "altının altınla misli misline değiştirilmesi" ifadeisine dayanarak, bu mümâseletin hem miktara hem de kaliteye şâmil olacağını kabul etmektedir⁶¹. Yine Serahsî'ye göre, ayar farkından dolayı meydana gelen fiyat düşüklüğü kusur sayılır. Ancak bir şeyin kusurlu olması, onu başka bir cins mal yapmak için yeterli sebep sayılmaz⁶². Fakat alacaklı yukarıda geçtiği gibi, aynı ayardaki bir parayı talep edebilir.

İmâm Şâfiî, iki altın arasında vezn batımından uygunluk olsa bile kıymet bakımından fark bulunduğu için, bunların mübâdelelerini caiz görmemiştir. İmâm Mâlik de netice itibariyle hileye götürebilir endişesiyle veznen eşit, ama kıymet bakımından farklı olan iki altının alış-verişini caiz görmemiştir⁶³. Hanefîler bunu aslen caiz görmekle beraber ihtiyatlı davranarak yukarıdaki hükümleri serdetmişlerdir.

Görüldüğü üzere İslâm hukukçuları ayar düşüklüğü ve ağırlık düşmesi gibi sebeplerden dolayı ortaya çıkacak olan değer düşüklüğünün ödenmesinden yanadırlar. Ancak paranın kendiliğinden değer kaybetmesi meselesi çok farklı bir hadisedir.

Değer kaybeden para ya altın ve gümüştür, ya da mağşûş paralar ve felslerdir.

B. PARA DEĞERİNİN DÜŞMESİ VE ENFLASYON

58 İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, IV, 182.

59 İbn Âbidîn, IV, 86, 87, 91.

60 İbn Nüceym, *Bahr*, VI, 141.

61 Serahsî, *Mesbûât*, XII, 110.

62 Serahsî, *Age*, XII, 144.

63 İbn Rüşd, *Bidâye*, Mısır 1960, II, 199.

1. ALTIN VE GÜMÜŞÜN DEĞER KAYBI

Altın ve gümüş, bazan birbirlerine karşı, bazen de eşya karşısında değer kaybedebilirler. Altın ve gümüşün değer kaybı ne şekilde gerçekleşirse gerçekleşsin, bunların değer farkı ödenemez⁶⁴. Aslında bunların değeri zâât kıymetlerinden gelmektedir. Para olmakla birlikte diğer eşyaların birbirleri karşısında değer kaybettikleri gibi, onlar da gerek birbirleri karşısında ve gerekse eşya karşısında değer kaybedebilirler. Üstelik bu değer kayıpları ânî ve kısa devrede de gerçekleşmez. Bu bakımdan onların değer kaybının ödenmemesi son derece makuldür.

2. FELSLERİN DEĞERİNİN DEĞİŞMESİ

Tedâvülde bulunan felsler şu dört durumdan birisyle karşı karşıya kalabilir:

a) Tedâvülden Kalkabilir

İslâm hukukunda buna, “kesâd” veya “ademü’r-revâc” denilmiştir. Bu durumda akde konu para piyasada var, fakat para olarak geçerli değildir, yani artık para olarak kullanılmamaktadır. Böyle bir durumun çok sakıncalı halleri beraberinde getireceği muhakkaktır. Bu yüzden İslâm hukukçularının da konuya yaklaşımı farklı olmuştur:

aa-Ebû Hanîfe’ye göre;

Para kesâda uğrarsa, bey’ (alım-satım) akdi bâtil olur. Felslerin para olması ıstılâhen (âkideynin onları para olarak kabul etmeleri sebebiyle) mümkün olmuştur. Felslere para olma vasfını kaybedince, mebî (satılan mal) para yönünden karşılıksız kalmış olur. Semeni (bedeli, parası) olmayan alış-veriş ise bâtildir. Bu durumda satılan mal geri iade edilir. Eğer mal helâk olmuşsa, malın kıymeti geri verilir ⁶⁵.

Karz akdinde ise, misli red olunur, kıymetini vermek gerekmez ⁶⁶.

bb-İmam Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed’e göre;

Böyle bir durumda alış-veriş akdi sıhhatini korur, sahih olarak devam eder. Kesâd sebebiyle, paranın teslim edilmesinde bir özür halinin meydana gelmiş olması, alış-verişin fâsîd olmasını gerektirmez. Tıpkı bu şuna benziyor: Meyve mukabilinde mal satın alınır, fakat meyveler daha teslim edilmeden önce piyasadaki çekilir. Bu durumda akid fâsîd olmaz, meyvaların kıymetini ödemesi lazım gelir. Ancak felslerin hangi zamandaki kıymetlerinin ödenceği iki imam arasında ihtilaf konusu olmuştur: Ebû Yûsuf’a göre, felslerin alış-veriş günündeki kıymeti ne ise, (yani o gün bu paralarla ne kadar mal alınabiliyorsa), o günkü kıymeti ödencektir. Çünkü

64 İbn Âbidîn, *Tenbîhu’r-Rukûd*, II, 62 (Resâil içinde)

65 Mevsilî, *İhtiyâr*, II, 41.

66 Serahsî, *Mebsût*, XIV, 29; Zeyleî, *Tebyîn*, IV, 143; Bilmen, *H. İslâmiyye*, VI, 95.

paranın ödenmesi, o gün tekeffül edilmiştir. İmâm Muhammed'e göre paranın kâsid olduğu günkü değerini ödemek lâzımdır. Çünkü kıymetinin ödenmesi gereken gün, o zamandır⁶⁷.

Karz akdinde de İmâmeyn aynı görüşlere sahiptirler. Ancak fetvâ İmâm Muhammed'in görüşü üzere verilmiştir⁶⁸.

Hanbelîler ile bazı Zeydîler'in görüşüne göre de alış-veriş akdi fâsid olmaz⁶⁹. Hanbelîler, paranın kesâdı durumunda İmâm Muhammed'in görüşünü benimsemişlerdir⁷⁰.

cc-Mâlikî ve Şâfiîler'e göre semen, bey' akdi ile zimmette sâbit olduktan sonra, edâ edilmeden önce kesâda uğrarsa, akidbâtil olmaz. Hangi para üzerinde akid yapılmışsa (para kâsid olsa bile) o para ile ödeme yapmak gerekir, başka bir para ile ödeme yapmak gerekmez. Zirâ mebi'in semeni ile borç (karz) arasında bir fark yoktur. Karzda hangi şey borç olarak alınmışsa, onun mislini vermek gerekir, başka bir şeyle ödeme yapmak gerekmez⁷¹. Zeydîler'den bir sımının görüşü de böyledir⁷². Karz akdinde Ebû Hanife'nin görüşü de böyledir, yani paranın mislini geri vermek gerekir⁷³.

b) Para Piyasadan Tamamen Çekilebilir

İslâm hukukunda buna "inkitâ" denilmiştir. Bu, kesâddan daha değişik bir durumu ifâde etmektedir. Paray her ne şekilde olursa olsun ulaşmak mümkün olmaz. Kesâd halinde para geçerli olmamakla beraber, sarraflarda, çocuklarda, evlerin köşelerinde bulunabilir. İnkita' durumunda ise hiç kimse felsleri bulamaz, çünkü piyasadan tamamen çekilmişlerdir⁷⁴.

Ebû Hanife'ye göre, paranın inkitâ'ı, kesâdı gibidir ve aynı hükümlere tabidir⁷⁵.

İmâm Ebû Yûsuf, İmâm Muhammed, Mâlikî ve Şâfiîler'e göre ise, inkitâ' hilnde paranın kıymetini vermek gerekir. Ancak kıymetin tesbiti hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür⁷⁶. Hanbelîler'in de aynı görüşte olduğu İbn Kudâme'nin açıklamalarından anlaşılmaktadır⁷⁷. Felslerin değerinin kendilerine göre ölçüleceği madde ise altın ve gümüş paralardır⁷⁸.

c) Paranın Değer Kaybetmesi

67 Mevsûlî, İhtiyar, II, 41.

68 Bilmen, Hukûk-ı İslâmiyye, VI, 95.

69 İbn Kudâme, Muğnî, IV, 358; Şevkânî, Neyl, V, 252.

70 İbn Kudâme, Muğnî, IV, 358.

71 İmâm Mâlik, Müdevvene, III, 444-445; Remlî, N. Muhtâc, III, 399.

72 Şevkânî, Neyl, V, 252.

73 Serahsî, Mebsût, XIV, 29; Zeyleî, Tebyîn, IV, 143.

74 Zeyleî, Tebyîn, IV, 143; İbn Âbidîn, Tenbîh, II, 58; Ali Haydar, Dürerü'l-Hükkâm, I, 437.

75 Zeyleî, Age, IV, 142; F. Hindiyye, III, 235; İbn Âbidîn, b, II, 57.

76 Kesâd ile ilgili hükümlere bakılabilir.

77 İbn Kudâme, Muğnî, IV, 5-6.

78 Serahsî, Mebsût, XIV, 29-30; İbn Âbidîn, Tenbîh, II, 56, 58.

İslâm hukukunda buna rahs denilmiştir.

d) Para Değerinin Yükselmesi

İslâm hukukunda buna ğalâ denilmiştir.

Para değerinin düşmesi mümkün olduğu gibi yükselmesi de muhtemeldir. Ancak para değerinin düşmesi, para için en büyük hastalık olduğu halde, para değerinin yükselmesi nâdiren görülen bir keyfiyettir. Rahs ve ğalâ'ya ait hükümler aynı olduğu için, bunlar hakkındaki hükümleri beraber mütâlaa ediyoruz:

Para değerinin düşmesi veya yükselmesi durumunda İslâm hukukçuların iki ayrı görüş beyan etmişlerdir:

aa-Borç gerek karz akdi ve gerekse bey' akdinden doğmuş olsun, hem rahs hem de ğalâ durumunda, akid esnasında konuşulan paradan ve onun cuns ve miktarından ödeme yapmak gerekir. Paramın değerindeki yükseliş ve düşüşlere itibar edilmez. Ebû Hanîfe, Mâlikîler ve Şâfiîler'in görüşü budur. Önceliri Ebû Yûsuf'un da bu görüşte olduğu, ancak sonradan bu görüşten rücû' ettiği rivâyet edilmiştir ⁷⁹.

bb-İkinci görüş Ebû Yûsuf'un görüşüdür: O'na göre paranın değerindeki farklılıklar nazara alınmalıdır. O, bey' akdinden doğan borçta akdin yapıldığı, karz akdinden doğan borçta ise paranın kabzedildiği günündeki değerini esas alarak ödeme yapılması görüşündedir⁸⁰. Bu konuda yegâne farklı görüş sahibi Ebû Yûsuf'tur. Bununla beraber, Hanefî mezhebinde fetvâ Ebû Yûsuf'un görüşü üzere verilmiştir ⁸¹. Enflasyon farkının ödenmesi hususunda en önemli dayanak noktası işte bu görüşü ve bu istikamette verilen fetvâdır.

C. ÖDEME PRENSİPLERİ

Felselerin kesâd, inkitâ, rahs ve ğalâ hallerinde özet olarak İslâm hukukçularının farklı görüşlerini naklettik. Bu farklı görüşleri bazı prensiplere irca etmek gerekirse, üç ayrı prensipten sözedebiliriz:

1-Tazminât prensibi: Mecelle'de bu prensip misli mallar hakkında şöyle dercedilmiştir: "Bir şey, misliyattan ise, mislini, kıyemiyattan ise kıymetini vermek gerekir." ⁸². Bu prensip, felseleri bir meta gibi ele alma düşüncesini yansıtır. Ebû Hanîfe, Şâfiîler, Mâlikîler ve Hanbelîler'in felseler hakkındaki görüşleri bu prensib istikametinde bulunmaktadır.

2-Semeniyet prensibi: İmâm Muhammed'in görüşü bu prensibe dayanmaktadır. Bir para, para olarak geçerli olduğu müddetçe onun

79 Bkz. : Kâsânî, *Bedâ'î*, V, 242; İbn Nüceym, *Bahr*, VI, 219; İbn Âbidîn, *Tenbîh*, II, 58; Mâlik, *Müdevvene*, III, 445; Remlî, *Muhtâc*, III, 399; İbn Kudâme, *Muğnî*, IV, 358, 365.

80 İbn Nüceym, *Bahr*, VI, 219; İbn Âbidîn, *Tenbîh*, II, 58.

81 İbn Nüceym, *Bahr*, VI, 219; İbn Âbidîn, *Tenbîh*, II, 59; *Reddu'l-Muhtâr*, IV, 242; Bilmen, *H. İslâmiyye*, VI, 96.

82 Bkz. : b, Md. 803, 891.

karşılığında ödenecek olan para aynı cins ve aynı rakamı ifade eden paradır. Lira geçerli olduğu müddeçe 100 Lira'ya karşı, her zaman 100 Lira ödencektir.

3-Akit günündeki değer prensibi: Ebû Yûsuf felseler hakkında bu prensibe göre hüküm vermiştir. Ebû Yûsuf'un bu görüşü sadece felselere ait olmayıp bütün misli mallara şâmilidir ⁸³. Ebû Yûsuf'un bu görüşünü şu şekilde açabiliriz:

a-Farzedelim ki Türk Lirası geçerli iken A, B'ye 1000 Lira borç verse veya 1000 Lira'lık mal satıp da Lira üzerinden 1000 Lira alacaklı olsa, Lira bir müddet sonra piyasadan çekilse, B, A'ya akdin yapıldığı gün 1000 Lira'nın altın üzerinden kıymeti ne ise, o kıymeti ödeyecektir.

b-Lira, bir yıl sonra % 100 değer kazansa, B, A'ya 500 Lira ödeyecektir. Çünkü bir yıl sonraki 500 Lira ile, bir yıl önceki 1000 Lira'lık mal alınabilmektedir. Tabii ki, bu istisnâ bir durumdur.

c-Lira, bir yıl sonra enflasyona maruz kalıp % 100 değer kaybetse, B, A'ya bir sene sonra 1000 Lira değil, 2000 Lira verecektir.

d-Bir kişi Ocak ayının 1'inde, demirciden 10 milyon değerinde bir ton demir alsa, para hiç değer kaybetmediği ve parayla beraber diğer mallar da sabit fiyatlarda kaldıkları halde, sadece demir fiyatları yüzde yüz artarak, bir sene sonra Ocak ayının 1'inde ancak 20 milyona bir ton demir satın alınabiliyorsa, B, A'ya para üzerinden ödeme yaptığı takdirde, 20 milyon değil, 10 milyon ödeyecektir. Çünkü bir sene önce bugünde geçerliği ve değeri aynen sabit olan 10 milyon Lira'lık bir değer borçlanmıştı.

e-Yukarıdaki durumun teris olarak, bir kişi, 1 Ocak'ta demirciden 10 milyon değerinde bir ton demir alsa da, para hiç değer kaybetmediği ve diğer mallarda hep sabit kaldığı halde, sadece demir bir sene sonraki 1 Ocak'ta % 100 ucuzlamış ise, B, A'ya para üzerinden ödeme yaptığı takdirde, 10 milyon değil, 5 milyon ödeme yapacaktır. Çünkü bir sene önce borçlandığı demirin bugünkü değeri 5 milyondur.

Görüldüğü üzere Ebû Yûsuf felselerin değer kaybetmesi, ya da değer kazanması halindeki hükmünü sadece felselere değil, bütün misli mallara da uygulamaktadır. Ancak bu görüşün misli mallar hakkındaki uygulanma imkânı çok az olduğu için, fıkıh kitaplarımızda detaylı olarak yer almamıştır.

D. ENFLASYON FARKINI ÖDEMİYİ GEREKTİREN ESASLAR VE NAZARİYELER

1-Akid günündeki değer esası: Bu Ebû Yûsuf'a ait olan nazariyedir ki yukarıda izahını yaptık.

2-Malların tazminat prensibi: Eğer bir malın aynı mevcut ise onun aynını, aynı bulunmadığı zaman ödenmesi gereken mal, misliyattan ise mislini kıyemiyattan ise kıymetini vdemek gerekir ⁸⁴.

83 Bilmen, İ. Fıkhiyye, VI, 96.

84 Bkz. : Mecelle, Md. 801, 803, 890, 891.

Mallar, ya misli ya da kıyemî olurlar:

“Misli, çarşı ve pazarda mu'teddün bih, yani bahânın ihtilâfını mucib bir tefâvütsüz misli bulunan şeydir.”⁸⁵

“Kıyemî, çarşı ve pazarda misli bulunmayan yahut bulunursa da fiyatça mütefâvit olan şeydir.”⁸⁶

Para, misli mallardandır. Ödeme yapılması gerekirken elbette mislini vermek gerekir. Mezheb kurucuları zamanında felsler bir nevi bozuk para hüviyetinde bulunuyor ve bunlarla önemli iktisâdî teşebbüslere girilmediği gibi, bunlarla önemli ödemeler de yapılmıyordu. Bu bakımdan onlar, iktisâdî değeri ve önemi bulunmayan felslerin kesadı durumunda misillerinin ödenmesini isteyebilirler. bununla beraber felselerin inkitâ'ı, yani piyasadan tamamen çekilmesi halinde kıymetlerinin ödenmesi yolundaki görüşlerini de nazara almak gerekir.

Zamanımız iktisâdî göstermiştir ki para, değerini, halkın onu para olarak kullanmasından ve devletin de orotirtesi ile onu korumasından almaktadır. O kağıt olarak değil, para olarak bir değer ifade etmektedir. Onun aslı olan kağıtla ilişkisini bir tarafa atmak mecburiyetindeyiz. Tıpkı eskiden altın ve gümüş nasıl para olarak ele alınıyorsa bugün de kağıt parayı bu vasıfta para olarak ele almak zoundayız. Ancak bir farkla: Altın ve gümüş kısa zamanda değer kaybetmiyordu. bu yüzden hiçbir hukukçu altın ve gümüşün değer kaybetmesi halinde onun değer farkının ödeneceğini ileri sürmemiştir.

Enflasyon paranın değerini yok eden iktisâdî bir canavar niteliğindedir. Bu yüzden kağıt paralar çık kısa zamanda büyük ölçüde değer kaybedebilmektedir. Kağıt paraları altın ve gümüş gibi kabul edince, değer farkının ödenmesi bakımından da aynı hükme tabi tutamayız. Zaten zamanımızda ödemeler, fâiz vasıtasıyla enflasyon farkını almaya yönelik olarak cereyan etmektedir.

Para, eşyanın umûmî değer ölçüsüdür. Zamanla eşya karşısından para değer kaybedebilir. Bu kayıp bugün çeşitli endekslerle tesbit edilebilmektedir. Meselâ; 1.1.1995 tarihindeki 1000 Lira'nın 1.1.1996 tarihinde kaç Lira'ya denk geldiği hesap edilebilmektedir.

Paranın misli, iktisâdî olarak kendi değerinde olan bir paradır. Buna göre, 1.1.1995 tarihindeki 1000 Lira'nın misli, 1.1.1996 tarihine üzerinde 1000 Lira yazan bir paa değil, bir yıl içinde % 50 enflasyon olması durumunda 1500 Lira'dır.

Yüzde elli enflasyonun gerçekleştiği bir senede, işçilere, memurlara, emeklilere, kısaca bütün ücretlilere aynı oranda bir zam yapılmadığı zaman bu adâletsizlik telakkî edilmektedir. Şu halde bunların bir yıl önce ellerine geçen para ile bir yıl sonra ellerine geçen ayın rakımdaki para, aynı para değildir, bir yıl önceki paranın misli değildir. Bu bakımdan felsler hakkında

85 Mecelle, Md. 145.

86 Mecelle, Md. 146.

misline ödenmesini gerekli bulan hukukçuların görüşleri bugüne uygulandığı zaman, onlar göre dahi enflasyon farkının ödenmesi misli ile ödeme olacaktır. Onların görüşlerinin bugünkü paraya tam olarak uygulanamayışı felslerin para olarak kullanılış sahasının çok dar oluşundan kaynaklanmaktadır.

3-Ayıp ve kusur nazariyesi: İslâm hukukunda çeşitli akidlerde malın ayıplanması durumunda akdin feshi ya da ayb ve kusur miktarının ödenmesi hükümleri getirilmiştir. Hanefî hukukunun kanunlaştırılmış şekli olan Mecelle'de ilgili maddeler şöyledir:

Bey akdinde:

Madde 336: Bey'i mutlak mef'in ayıptan salim olmasını iktizâ eder. Yani uyübdan berâetini şart etmeksizin ve sağlam ve çürük ve kusurlu ve kusursuz demeksizin mal satmak malın sağlam ve ayıbsız olmasını icab eder.

Madde 337: Bey-i mutlak ile satılan bir malın ayb-ı kadîmi tebeyyün ettikde müşteri muhayyerdir. Dilerse reddeder ve dilerse semen-i müsemmâ ile kabul eyler. Yoksa mali alıkoyup da ayıbı için bahasını tenkis edemez. İşte buna hıyâr-ı ayb denilir.

Madde 338: Ayb diye ehil ve erbabi beyninde malın bahasına fras-ı noksan eden kusura derler.

Madde 346: Noksan-ı semen bî garaz ehl-i vukûfun ihbâriyle malûm olur.

Madde 347: Ayb-ı hâdis zâil olsa ayb-ı kadîm yineredde mûcib olur.

İslâm hukukunda alış-veriş akdinde ayb önemli bir konudur. Bu konu üzerinde inceden inceye durulmuştur.

İcâre akdinde ayıb:

Madde 513: Bey'de olduğu gibi icârede dahi hıyâr-ı ayb vardır

Madde 516: Me'cûrda bir ayb hâdis oldukta müste'cir muhayyerdir, dilerse aybı ile beraber istiffâ-i menfaat eyller, bu surette ücreti tamamen verir ve dilerse icâreyi fesh eyler.

Rehn akdinde:

Madde 741: Rehni râhin itlâf, yahut ta'yib ettik de zâmin olması lâzım geldiği gibi mürtehin itlâf yahut ta'yib ettik de dahi kıymeti mikdârı deynden sâküt olur.

Madde 742: Âhar bir kimse rehni itlâf etse yevm-i itlâfındaki kıymetini verir. Ve ol kıymet mürtehin indinde ren olur.

Vedfa akdinde ayıb:

Madde 787: Müstevdâ'ın taaddf yeya taksiri halinde vedfa telef veyahut kıymetine noksan târi olsa zamân lâzım gelir.

Âriyet akdinde:

Madde 814: Müste'in bir günâ teaddîsi, ya taksiri vâki oldukda artık her ne sebep ile olursa olsun âriyet telef olsa yahut kıymetine noksan gelse zamân lâzım gelir.

Ğasb halinde;

Madde 912: Bir kimse diğèrinin gerek kendisinde ve gerek emîni yedinde olan malını, gerek kasden ve gerek min ğayr-ı kasdin itlâf etse zâmin olur.

Amma ğâsib yedindeki mâl-ı mağsûbu âhar kimesne itlâf etse mağsûbun minh muhayyedir; dilerse ğâsiba tazmîn ettirip o dahi mütlife rucû eder ve dilerse mütlife tazmin ettirip mütlif bu sûretde ğâsiba rucû edemez.

İslâm hukukunda malın aybı meselesine son derecc ehemmiyetle temas edilmiş ve bu konuda tatminkâr neticeler getirilmiştir. Ancak, aynı hassasiyet acaba semende de gösterilmiş midir? İslâm tarihinde semen olarak kullanılan maddeler altın ve gümüş olduğu, bunlar da kısa zaman zarfında değer kaybetmediği için böyle bir konuya temas etme ihtiyacı duyulmamış gibidir. Bununla beraber bu hususta da çok önemli bazı kayıtlara rastlamak mümkündür.

Öncelikle semenin vasfı ve malûmiyeti üzerinde ehemmiyetle durulmuştu. Mecelle'deki şu maddeler bunun en güzel isbâtıdır.

Madde 238: Semenin mlûm olması lâzımdır.

Madde 239: Semen malûmiyeti meydanda ise müşâhede ile, değil ise mikdâr ve vasfını beyân ile hasıl olur.

Madde 240: Mütenevvi altın tedâvül eden beldede ne türlü altın olduğu beyan olunmaksızın ale'l-ıtlak şu kadar altın deyu pazarlık olursa bey' fâsîd olur, gümüş sikke dahi buna kıyas oluna.

Bu madde semeninvasfı hususunda ne kadar titizlikle durulduğunu gösterir. Altın asıl değerini maddesinden almakla beraber, revâcına göre biraz değer farklılığı olduğu için altın olarak miktar belli olmakla beraber cinsinin beyan edilmemesi fesâd sebebi sayılmıştır.

Enflasyonist dönemlerde para o kadar değer kaybetmektedir ki, bunun altından yapılan paraların değer farklılığıyla ölçmek mümkün değildir. Eğer maddesi aynı olan iki altın para revaç düzeyinden kaynaklanan bir farklılık sebebiyle birbirinin yerine kâmi olamayacaklarsa, % 50 enflasyonun gerçekleştiği bir ülkede bir yıl önceki kağıt para ile bir yıl sonraki kağıt para birbirinin yerine nail kâim olabilirler? Böyle bir durumda bu para nasıl olur da ayıplı sayılmaz va ayıp farkının ödenmesi gerekmez? Ayıp ve kusur nazariyesi gereğince böyle bir şey düşünmek mümkün görünmemektedir.

Şâfiîler açıkça semendeki aybı kabul etmişlerdir. Buna göre malda bulunan ayb-ı kadîm⁸⁷ sebebiyle müşteri malı geri verip alış-verişi feshedebileceği gibi, satıcı da paradaki ayb-ı kadîm sebebiyle parayı geri verip akdi feshedebilir⁸⁸. Alış-verişte semen malın karşılığıdır. Bu bakımdan mutlak alış-veriş malın ayıptan salim olmasını gerektirdiği gibi,

87 "Ayb-ı kadîm bâyi' yedinde iken mebf'de mevcut olan kusurdur. Mecelle, Madde 339"

"Ayb-ı kadîm, akid anında bulunan ve kabzdan önce ortaya çıkıp akdin feshine kadar devam edegelen değer düşürücü bir şeydir." Remlî, N. Muhtâc, IV, 25.

88 Remlî, Nihâyetu'l-Muhtâc, IV, 25.

semenin de ayıp ve kusurdan salim olmasını gerektirmelidir. İşte Şâfiiler bu hususa açıkça temas etmiş bulunmaktadırlar. Birçok akidlerde akdi feshetmek meseleyi kurtarmadığı için ayıp miktarının ödenmesi gereğinden sözedilmiştir. Yukarıdaki Mecelle maddelerinden bazıları bu hususu açıkça ortaya koymaktadır. Acaba semedeki ayıp, ya da karz akdinde parada meydana gelecek ayıp durumunda hangi hükme varılmalıdır? Şu hükümler ayıp karşılığının ödenmesini gerekli kılmaktadır:

Para, ya muayyen olur, ya da zimmette bulunur. Muayyen olur da satıcı paradaki bir ayıp dolayısıyla onu getirir verirse, akit bozulmuş olur. Para zimmette ise, yani borçlanılmışsa, bu durumda parada meydana gelen kusur akdin bozulmasını gerektirmez, paranın değer farkının ödenmesini gerektirir⁸⁹.

Karz akdinden doğan borçlanmada, felslerin değeri düşse veyayükselse, ya da kesâda uğrasa, yani para tedâvülden kalksa, ödemenin misliyle yapılması, yani alınan paranın ödenmesi gerekir⁹⁰. Yukarıda da gördüğümüz gibi paranın misli bulunmadığı zaman yani ancak inkıta halinde kıymetiyle ödeme yapılabilir⁹¹. Şâfiilerde hakim olan görüş budur. Ancak, bunun yanında Şâfi mezhebinde zayıf kabul edilen bir görüş vardır ki, bu görüş Ebû Yûsuf'un görüşüyle uygunluk arzeder⁹². Bu görüş o zamanın şartları içerisinde zayıf addedilebilir, fakat böyle bir görüş başka bir zamanda İslâm'ın umûmî prensip ve maslahatlarıyla daha çok uyuyorsa, böyle bir görüşü almada hiçbir sakınca bulunmaz.

Öte yandan Mesâhib-i Ebaa müellifi Abdurrahmân el-Cezîrî'nin Şâfiiler'le ilgili olarak naklettiği şu görüş de son derece önemlidir: Ödünç alan kişi misli malı misliyle ödemelidir. Bunlar sayılı para da olsa, başkası da olsa hüküm aynıdır. Bir kişi ödünç olarak altın ve gümüş para alsa da sonradan bu para tedâvülden kalksa, değeri düşük değilse misliyle ödemesi gerekir. Fakat değeri düşükse, o takdirde ödeme zamanına en yakın vakitteki kıymeti üzerinden ödeme yapması gerekir. Altın ve gümüşten darbedilmeyen felseler de aynı hükümdedir⁹³.

Bu görüşlerden anlaşıldığı kadarıyla Şâfi mezhebinde meide (satılan malda) olduğu gibi semende (parada) da ayıp sözkonusudur. Ayb öncelikle akdi bozma hakkını verir. Fakat akdin bozulması zarara uğrayan tarafı zarardan kurtarmıyorsa, ayb miktarı kadar bir değer farkının ödenmesi gerekir. Buna göre enflasyon sebebiyle bemende bir ayıp teşekkül etmiş bulunmaktadır. Akdin feshi zarara uğrayan tarafı zarardan kurtarmayacağına göre, ayıp miktarı olan enflasyon farkının ödenmesi gerekir.

Karz (ödünç) akdinde yine Şâfi mezhebinde paranın değerinin düşmesi

89 Ebu'z-Ziyâ el-Kâhirî, Hâşiyetu N. el-Muhtâc, IV, 25.

90 İbn Hacer, Tuhfe, II, 381-384; Remlî, N. Muhtâc, IV, 228.

91 İbn Hacer, Tuhfe, II, 381-384.

92 İbn Hacer, Tuhfe, II, 161.

93 Adurrahman el-Cezîrî, el-Fıkh alâ'l-Mezâhibi'l-Erbaa, III, 279.

halinde değer farkının ödenmesini gerekli gören görüşler serdedilmiştir. Bu görüşler muvâcehisinde borçlanma karz akdinden doğmuşsa yine enflasyon farkının ödenmesi gerekir. İmâm Şâfiî iki altın arasında vezin (tartı) bakımından uygunluk olsa bile, aralarında kıymet bakımından fark bulunması halinde bunların mübâdelelerini caiz görmemiştir. İmâm Mâlik de netice itibariyle hileye götürür endişesiyle vezin (tartı) bakımından eşit, fakat kıymet bakımından farklı olan iki altının alış-verişini caiz görmemiştir⁹⁴. Fâize götürür endişesiyle aslı altın olan paralardaki değer farklılığına bu decrece ehemmiyetle nazar eden İslâm hukukçularının elbette ki, borç, gerek bey' ve gerekse karz akdinden doğmuş olsun, parada meydana gelecek olan değer farklılığına nazar edecekler, faiz için illet saydıkları bu değer farklılığını semende ve zimmetteki parada bir ayıp ve kusur telakkî edecekler ve bunun ödenmesi gerektiği görüşüne sahip çıkacaklardır. Zira onların prensipleri bu doğrultudadır.

4-Tağrîr'in (Aldatmanın) Olmaması Esası

Mecelle'nin 357. Maddesi'nde beyan edildiğine göre, alıcı ve satıcıdan biri diğerini aldatmak suretiyle (tağrîr) alış-verişte gabn-ı fâhiş (aşırı aldanma) olduğu tahakkuk edince aldanan taraf alış-verişi feshedebilir. Enflasyon herkesin gözü önünde cereyan eden bir hadisedir. Bu bakımdan alış-veriş esnasında bundan sözedilmemiş olması aldatmayı gerektirmez. Fakat neticede aldanmadan daha kötü bir durum vardır, ortada.

Bazı durumlarda aldatma olmadan da aldanma olabilir. Bu husus da Mecelle'de başka bir madde ile tasrih edilmiştir. Madde 356:

"Bey'de bilâ tağrîr (aldatma olmadan) gabn-i fâhiş (aşırı aldanma) bulunsa mağbun (aldanan taraf) bey'i feshedemez."

Fakat mâl-ı yetîmi bilâ tağrîr olsa dahi gabn-i fâhiş ile bey' sahih olmaz; mâl-i vakıf ve beytü'l-mâl dahi mâl-i yetîm hükmündedir."

Acaba gabn-ı fâhiş (aşırı aldanma) nedir? Bu husus yine Mecelle'de ayrı bir madde ile tasrih edilmiştir: Gabn-ı fâhiş, urûzda (metâda) nısf-ı uşur (yüzde beş), ve hayvanâtta uşur (yüzde on), ve akârda (gayr-ı menkûl), hums (yüzde yirmi) miktarı veya daha ziyade aldanmaktır. Mecelle, Md. 165

Enflasyon hadisesi alış-verişte aşırı aldanma gibi nadir hallerde meydana gelen bir hadise değildir. Geldiği zaman herkesi etkiler ve birçok kişi ve müesseseyi büyük zararlara uğrattır. Bu durum umumî olduğu için, aldanma da umûmî olur. Bu bakımdan Mecelle'deki "aldatmadan aldanma" ölçüsünü nadir durumlarda olduğu gibi sadece yetim, vakıf ve devlet malına değil, herkese uygulamak gerekir. Enflasyon Mecelle'de verildiği ölçülerden çok daha büyük bir aldanma olayını beraberinde getirir. Bazen % 5'lik aldanmalar fahiş aldanma sayılırken, enflasyonun 9 50'ler civarında seyrettiği ve de senelerce katlanarak devam ettiği yıllarda % 80, % 90'lara varan aldanmalar meydana gelmektedir. Elbette böyle geniş çaplı ve umûmî bir aldanmanın önüne geçmek şer'î maslahatın bir îcâbı ve gabn ve tağrîr

94 İbn Rüşd, Bidâye, II, 190.

nazariyesinin gerektirdiği bir durumdur.

5-Zararın İzâlesi Prensibi: Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir hadîslerinde zararın izâlesi konusunda şöyle buyurmuşlardır: "İslâm'da zarar verme ve zararı karşılama diye bir şey yoktur"⁹⁵. Bu madde Mecelle'nin küllî kaideleri arasında zarar ve mukâbele biz-zarar yoktur."⁹⁶ Mecellenin hemen bundan sonraki kaidesi ise "Zarar izâle olunur"⁹⁷ şeklindedir. Yine Mecellen'nin diğeri bir küllî kaidesi Zarar bi-kaderi'l-imbân def' olunur"⁹⁸ şeklinde ifade edilmiştir. Küllî kaideler arasında zararın izâle şekliyle ilgili başka kaideler de vardır. Zararın izâlesi o kadar önemli bir husustur ki, doğrudan doğruya zarar kelimesinin geçtiği maddeler, sırasıyla 7. 19. 20. 25. 26. 27. 31. kaideler olmak üzere 7 ayrı maddede zikredilmiştir. Bundan başka mazarrat kelimesinin geçtiği birkaç madde daha vardır. Küllî kaideler içinde zararla ilgili maddeleri 20'ye çıkarmak mümkündür. İslâm hukukunda zarar meselesine bu denli önem verilmesinin yanısıra enflasyon gibi içtimâf ve iktisâdî bir sebeple ortaya çıkacak umûmî zararın izâle edilmemesi ve enflasyon farkının ödenmemesi mümkün görünmemektedir.

Bir ticârî ortaklığa sermâsiyle katılan bir kişi, 50 enflasyonun gerçekleştiği bir senede sermâyesininin 40 kâr ettiğini kendisine müjdeleseler acaba sevinir mi, üzülmü? Eğer sözü edilen kâr reel bir kâr olsa böyle bir kâr oranı karşısında herkes sevincinden havaya uçar. Fakat yüzde elli enflasyonun gerçekleştiği bir yılda yüzde kırk bir kâr, aslında yüzde on zarar demek olduğundan kişi buna üzülür. Şu halde enflasyon, %40 kâr eden kişiyi bile zarara sokarsa, sermâyesi kârsız olarak başkasının elinden de bulunan sınıfın halini düşünmek lazım. Bunlar enflasyon sebebiyle ne denli zarardadırlar diye.

İslâmiyet, zararın kadîm olmayışı ve zararın izâlesi prensibini getirdiğine ve enflasyon da umûmî bir zarar sebebi bulunduğuna göre bundan dolayı meydana gelecek zararlar telâfî edilmelidir. Bu bakımdan borçlanma hangi akid sebebiyle mevcut olursa olsun bunun enflasyon farkından doğan zararı telâfî edilmelidir.

6-Bâtıl Yolu Kapama Esası: Cenâb-ı Allah bir âyet-i Kerîmesinde şöyle buyurmuştur: "Birbiriniz mallarını aranızda bâtil yollarla yemeyiniz"⁹⁹. Âyette geçen bâtil yol (bi'l-bâtil) her türlü haram ve haksız yollara şamil bulunmaktadır.

Burada enflasyon ve paranın umûmî karakterlerini bir daha bakalım.

Enflasyon "dengeli bir ekonominin sapık (bâtil) yolu"dur. Hiçbir ekonomist enflasyonun dengeli bir ekonomi için gerekli bir unsur olduğunu

95 İbn Mâce, K. Ahkâm, 17; Mâlik, Muvatta', A. Akdiyye, 32; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 327.

96 Mecelle, Md, 19.

97 Mecelle, Md, 20

98 Mecelle, Md, 31.

99 el-Bakara, 188.

söyleyemez ve ekonomistlerin en çok uğraştığı meselelerden biri de enflasyonun hangi çarelerle sifıra indirileceği konusudur. Ekonominin bu “sapık yolu” ile birçok kimseler başkasının malına el koymaktadırlar. Birisinden %50 enflasyonun gerçekleştiği bir yılda yıl başında 100 bin lira alan birisi, bu parayı aynen vermeye kalkışması halinde para sahibinden elli lira havadan almış gibidir. Böyle bir yol, doğru ve dengeli bir yol değildir. Bu yolla para yemek İslâm’da müsaade edilmeyen bir husus olmalıdır.

Kağıt paraların aslı değerleri, üzerinde yazılan rakamlardan değil, onların satınalma güçlerinden doğmaktadır. Bu bakımdan bir paranın gerçek değerini ölçmek için, sadece üzerindeki rakama bakmak doğru değirlendirme yolu değildir. Böyle bir yol yine ekonomi bilimi gereğince sapık bir yoldur. Bir kişi parayı sadece üzerindeki rakama göre değerlendendir ve yıllar sonra borcunu o rakam üzerinden öderse, alacaklı kişiden aradaki enflasyon farkı haksız yere para gasetmiş gibidir.

İslâm her türlü haksız ve sapık yolların karşısındadır. Enflasyon sebebiyle ortaya çıkacak değer farzını ödemek fâiz değil, borçun aslını ödemek demektir.

7-Sermâyenin Tabana Yayılması Esası: Büyük mallarını dağıtımı için esas alınan prensibi Kur’ân şöyle açıklar “... Sizden zenginler arasında bir devlet olmaması için...”¹⁰⁰ Buna göre İslâm malların belli ellerde toplanıp ülkede bir zenginler hakimiyetinin meydana gelmesini istemez. Enflasyon ise zengini daha zengin, fakiri daha fakiri duruma getiren iktisâdî bir krizdir. Eğer dar gelirlî insanların binbir güçlükle biriktirdiği paralarını başkalarına ya da yatırımcılara borç olarak vermeleri halinde sayısal fazlalığı fâiz olarak kabul edersek, enflasyon imkanı kadar bir değer havadan zenginlerin cebine girmiş olacaktır. İslâm böyle bir içtimâî atmosferin meydana gelmesini istemediğinden enflasyon farkının ödenmesi en adâletli ve hiçbir kimsenin zararına olmayan bir hüküm olacaktır.

8- Adâlet ve Maslahat Esası: Enflasyonist dönemlerde ücretlilerin reel geliri, enflasyon oranında düşmektedir. Bunun için enflasyonist dönemlerde ücretlilere her yıl zam yapılması esası getirilmiştir. Bu hususta en adâletli sistem “ehcel mobil” adı verilen enflasyon oranında zam! sistemi kabul edilmektedir. “kln ve ekonominin icabı da bunu âmirdir. Eğer adâletin icabı bu ise, İslâm’ın da icabı budur. İslâm adâlet dîmidir.

Enflasyonist dönemlerde ücretliler bu şekilde korunurken piyasaya sürülen mallar da o nisbette pahalılandırılır. Borç mevzuunda ise modern ekonomilerde enflasyon düzeyindeki bir sistemi uyguluyor.

Şu halde her hususta enflasyon miktarınca bir zam, adâletin gereği olarak kabul edilmektedir. İslâm da bu adâletin karşısında olamaz ve borç ve alacaklar hangi sebeple teşekkül etsin enflasyon farkı alınmalı ve ödenmelidir.

Öte yandan paranın enflasyon farkının ödetilmesi ve her şeyde bu

nisbette bir fazlalığın! getirilmesi âmme menfaatına da uygundur. İslâm “Zarar-ı âmî def’ için zarar-ı hâs ihtiyar olunur”¹⁰¹ kaidelerini benimseyen bir dindir. Enflasyon farkının ödenmesinde ise hiçkimsenin zararı bahis konusu değildir.

Eğer enflasyon farkının ödenmesi gibi bir prensip benimsenmez ise, ne kimse kimseye uzun vâdeli vermeye yaklaşır, ne de tasarrufa yönelir. Bu ise iktisâden ve ahlâken kötü bir durumdur. İslâm kötülüğün def’ine maslahatın celbinden daha ziyâde önem vermiştir. Bu husustaki Mecelle kaidesi şöyledir: “Def-i mefâsid, celb-i menâfi’den evlâdir”¹⁰².

9-Fâiz Nazariyesi: İslâm fâiz nazariyesi, enflasyon farkının ödenmesini gerektirmektedir. Zirâ, fâiz, (ribâ) lügatta, fazlalık manasındadır. Istılahta ise, mal ile malın mübâdelesinde karşılıksız kalan fazla mal¹⁰³ şeklinde tarif edilmiştir. Bu fazlalık hakîkî bir fazlalık olabileceği gibi hükmi bir fazlalık da olabilir. Ama her hal kârda karşılığı olmayan bir fazlalıktır.

Burada tekrar altın para ile kağıt para arasındaki farka işaret etmemiz gerekecektir. Zirâ kağıt para, para olarak kullanılması sebebiyle bütün özellikleri altına benzediği zannedilmektedir.

Altın para ile sair paralar arasındaki farklar hususunda şunları nazara almak gerekmektedir:

a-İmâm Muhammed’in dışındaki bütün İslâm hukukçuları altın ile felsleri aynı hükümlere tabi tutmamışlardır. Altın ve gümüşte ribânın illetini semeniyet olarak kabul edenler dahi felsleri hiçbir şekilde altın ile bir tutmamışlar, hatta Şâfi’iler felslerde ribâ hükümlerinin cereyan etmeyeceğini kabul etmişlerdir. ŞU halde İslâm hukukçuların hâkim kanaatine göre altın ile diğer paralar aynı hükümde değildirler.

b-Altın ve gümüş, değerlerini maddî kıymetlerinden almaktadırlar. Diğer paralar ise değerlerini halkın onları para olarak kabul edip kullanmasından almaktadır. Şu halde birinin değeri hakîkî diğerinin değeri itibârîdir. İmâm Muhammed dahi felsleri bütün hükümleri bakımından altın gibi kabul ettiği halde, ikisi arasındaki bu farkı kabul etmiştir. Hanefî kaynakların açıkça ifade ettiği üzere altın ve gümüş yaratılıştan (hilkaten) para olarak yaratılmışlardır. Halbuki kağıt paralar toplumun onları para olarak kabul etmesiyle para olurlar. Altın gerek para ve gerekse meta olarak kullanılsın her zaman önemli bir değer ifade ederken, kağıt, para olarak kullanılmadığı zaman son derece değersiz bir meta olmaktadır. Şu halde onun değeri toplumun ona verdiği itibardan kaynaklanmaktadır. Bu itibar dün başka bugün daha başka olabilir. Ödemeler de buna göre farklı olabilir.

c-Bizi en ziyade şaşırtan kağıt paralar üzerindeki rakamlardır. Bunlar her ne kadar paranın değerini ifade ediyormuş gibi görünse de aslında bunlar paralar arasındaki farkı ortaya koyan rakamsal işaretler gibidirler. Eğer

101 Mecelle, Md. 26.

102 Mecelle, Md. 30

103 Zühaylî, F. İslâmî, IV, 668.

rakamlar bir paranın gerçek değerini ifade etmiş olsaydı, üzerinde 100 rakamı bulunan bütün paraların hep aynı değerde olması gerekirdi. Çünkü rakam birdir. Hepsinin ortak özelliği para olarak kullanılmalarıdır. Halbuki aynı vasıf ve baskı özelliklerini taşıyan ve üstünde de aynı rakam bulunan paraların değerleri arasın bazen binlerle ifade edilebilecek değer farkı bulunmaktadır. Bu durum nereden kaynaklanmıştır? Hiç şüphesiz her milletin o paraya değişik bir değer atfetmesinden kaynaklanmıştır. Şu halde kağıt paralarda aslolan onların üzerlerindeki rakamlar değil, onlara atfedilen değerdir. Eğer bu değer zamanla değişirse -ki bu örfün değişmesi kalbilindedir-” Ezmânın tağayyürü ile ahkâm'ın tağayyürü inkâr olanamaz”¹⁰⁴ kaidesine, kağıt para hakkındaki hükümler de değişir. Buna göre %50 enflasyonun gerçekleştiği bir ülke 1000 rakamıyla belli bir değer ifade eden para, bir yıl sonra üzerinde 1500 yazan paraya denk olabilir.

bir para üzerindeki Dolar, Mark, Lira gibi kelimler, nasıl bu paranın diğerlerinden farklı bir para olduğunu ifade ederse, üzerinde “Lira” yazan paraların üzerindeki 10, 100, 1.000, 10.000, 100.000 gibi rakamlar da “Lira”nın muayyen ve sâbit bir değerini değil, halkın itibâr ettiği değere göre bu paraların birbirlerine nisbetle üzerinde yazılı bulunan rakamlar ölçüsünde birbirlerinden farklı olduklarını ifade ederler. “Lire”nin değeri halkın O’nu para olarak kabul edip, kullanma keyfiyetine bağlıdır. Halkın “Lira”ya atfettiği değer, bu sene başka, gelecek sene daha başka olabilir. “Lire”nin değeri de bu itibara göre değişir. Durum böyle olunca “Lire” üzerindeki rakamlar paranın gerçek değerini değil, birbirleri arasındaki nisbî değeri ifade ederler. Buna göre bir yıl içinde %50 enflasyonun olduğu bir senede, sene başındaki 1.00 Lira, sene sonundaki 1.500 Lira’ya eşit olur.

İslâm'ın fâiz sistemine göre ivazlı akidlerde her malın mal cinsinden bir karşılığı bulunmalıdır. Karşılığı bulunmayan fazlalık hangi tarafta olursa olsiun fâizdir.

Yukarıdaki izahlarımıza göre paranın değeri itibârî olduğuna ve para üzerindeki rakamlar sadece paranın cinsini ve vasfını beyana yaradığına göre, eğer enflasyon farkı ödenmezse üzerinde aynı rakamın yazılı bulunduğu paralardan biri bir yıl önceki zamana ait bir ödeme değerini, diğeri bir yıl sonraki bir ödeme değerini ifade ediyorsa ikisinin arasındaki değer farkı bir fazlalık olup, bunun karşılığı bulunmamaktadır.

Diğer mallarda “ne alınmışsa o verilir” prensibi, paraya tam olarak uygulanamaz. Zirâ paranın dışındaki malların değeri kendi zati kıymetlerinden gelir. Paranın değeri ise itibârîdir. Parada “itibârî değer eşitliği” aranmalıdır. Para üzerindeki rakamlar bu itibârî değeri her zaman tam olarak aksettirmemektedirler.

Burada bir meseleyi daha açıklamakta fayda vardır: Aslında bütün malların değeri, insanların onlara verdiği kıymetten kaynaklanır. Mecellede mal şöyle tarif edilmiştir: “Mâl, tab-ı insânî mâil olup da vakt-i hâcet için

iddihâr olunabilen şeydir ki, menkûle ve gayr-ı menkûle şâmil olur” 105. Buna göre bir derece her şey kıymetini, insanın ona olan itibarından alır. Bununla beraber bu itibârî ikiye ayırmak mümkündür. Bir malın zatından kaynaklanan itibar, zatından kaynaklanmayan itibar. Bir malda hangi itibar cinsi ağır basıyorsa hüküm ona göre verilmelidir. Bu hususta şu kaide uygulanabilir:

“İtibâr gâlib-i şâyiadır, nâdire değildir”¹⁰⁶. Eğer bir mal değerini, zâtını olan meyilden ve itibardan alıyorsa o malın değeri zâfîdir. Bir mal değerini, zatından değil de, toplumun onu mal olarak kabulünden alıyorsa onun değeri itibârîdir. Bugünkü kağıt paraların değerleri itibârî olduğu için, paranın ödenmesi halinde “itibârî değer eşitliğine” dikkat etmek zaruridir. Eğer bu eşitlik bulunmaz da arada bir değer fazlalığı kalırsa bu değer fazlalığı fâiz olarak telakkî edilebilir. Tabî ki burada kasıd ve niyet faktörü büyük önem taşımaktadır. Enflasyon farkının fâiz telakkî edildiği bir zamanda, “Enflasyon farkını ödememnin fâiz olacağını” söylemek bir hayli güç bir meseledir. Fakat paranın yapısı ve özellikleri ele alındığı, bir de kişinin niyet ve maksadı ortaya konulduğu zaman İslâm fâiz sistemi bakımından burada negatif manada real bir fâiz söz konusu olmaktadır. Ancak biz buna “fâiz” demeyip, “negatif gasp” ismini vereceğiz. Çünkü enflasyon farkının fâiz olmaması başka şeydir; ödenmemesi durumunda bunun diğer taraf için “fâiz alma” şeklinde telakkî edilmesi başka şeydir. Her fâiz olmayan şey, ödenmediği takdirde fâiz olmaz, fakat haksız kazanç olabilir. İşte biz bu yüzden ödenmeyen enflasyon farkı için “negatif gasp” ifadesini kullanmış bulunuyoruz. Ancak bunun gerçekleşmesi için azımsanmıyacak bir zamanın geçmesi ve enflasyon farkının iktisâdî bir değer olarak kendisi gösterecek nisbette olması gerekmektedir. Çünkü itibar gâlib-i şâyiadır, nâdire değildir. İktisâdî olarak enflasyon miktadı nazar-ı itibara alınmayacak kadar azsa, bu farka itibar edilmez; dolayısıyla ödenmesi gerekmez. Fakat ödenirse diyâneten yine de güzel bir davranış ortaya çıkmış olur.

IV. ENFLASYON FARKININ ÖDENMESİ BAZI PROBLEMLER

A. PARANIN DEĞER KAYBININ HESABEDİLECEĞİ KISTAS PROBLEMİ

Enflasyon farkının İslâm Hukuk prensiplerine göre ödenmesi gerektiğini ifade ettikten sonra ortaya bir problem çıkmaktadır: Paranın hangi kıstasa göre değer kaybettiği hesabedilecektir? Paranın değer kaybında esas olan kıstas nedir?

İslâm Hukukununun kaynak eserlerinde çeşitle vesilelerle malların

105 Mecelle, Madde 126.

106 Mecelle, Md. 42.

değerlerinin altın veya gümüşle ölçüldükleri belirtilmiştir 107. "Öte yandan felslerin kedad, inkıtâ, rahs, galâ gibi durumlarında kıymetlerinin, altın veya gümüş cinsinden paralarla ödeneceği ifade "108. Buna göre kağıt paraların değer kaybının altın veya gümüşe göre hesab edilmesi düşünülebilir. Ancak bugün altın ve gümüş "para olma" vasıflarını kaybetmişler; diğer mallar gibi birer meta durumuna düşmüşlerdir. Bu yüzden diğer mallar gibi zaman zaman ucuzlamakta, zaman zaman pahalılaşmaktadırlar. Diğer taraftan İslâm'ın ilk devirlerinde bir birim altın ile yedi birim gümüş birbirlerine eş değerde iken bugün bu fark oldukça yüksek bir düzeye çıkmış olup, o zamanın eş değerliliğinden, kırkta bir oranındaki zekât miktarı kadar bir eşitlik dahi kalmamıştır. Bu yüzden esas değer olarak altın ve gümüşün esas esas alınması durumunda öncelikle bunların hangisinin esas alınacağı ayrı bir problemdir. Üstelik bu iki madde artık para olmaktan çıkmış, birer meta durumuna düşmüşlerdir. Bu yüzden bir paranın değerinin bunlara göre ayarlanması hukukî ve iktisâdî bir esasa dayanmamaktadır.

Paranın birinc fonksyonu ve özelliği malların ortak değer ölçüsü olmasıdır. Buna göre bir paranın değeri muhtelif malların ortak değerine göre ölçülür. Eğer enflasyon sebebiyle bir para değer kaybetmişse, bu demektir ki para malların ortak değeri karşısında belli bir nisbette ucuzlamıştır. Bu yüzden bir yıl önce üzerinde 1.000 yazılı bir para, bir yıl sonra, aynı ortak değeri ifade etmez. Ama mallar karşısındaki ortak değeri hesaplamak mümkündür. Enflasyon nisbeti de bu hesaba göre ortaya çıkmaktadır.

Para değerinin hesaplanmasında esas kıstas zamanımızda ne altın ve ne de gümüştür. O malların ortak değerini ifade ettiğine göre, enflasyon oranı da, muhtelif mallara göre hesab edilecektir.

Para değerinin mallara göre ölçülmesi esas olmakla beraber, bu değerinin hangi mallara göre ölçüleceği bir ihtilaf konusu olmuştur. Bu ihtilafın kaynağı para değerinin ölçülmesinde bütün malların esas olarak alınmasının zorluğudur. Bu yüzden bütün mallar değil de bazı mallar esas alınmaktadır. Bu mallarda da her zaman ittifak etmek mümkün olmamaktadır. Öte yandan mallarda ittifak edilse bile, bunların toptan fiyatlarının mı, yoksa perakende fiyatlarının mı esas alınacağı ayrı bir problemdir. Bütün bunlarla birlikte hangisi esas alınır, yaklaşık olarak enflasyon miktarını mallara göre ölçmek mümkün olabilmektedir.

Her ölçü belirli şeylerden çıkarılmıştır ve her ölçü çıkarıldığı şeyi ölçmeye yarar. Metre, uzayıp giden mekandan çıkmıştır ve bu uzayıp giden mekanı ölçmeye yarar. Zaman hareketlerden çıkmıştır ve hareketleri ölçmeye yarar. Para da malların ortak değerinden çıkmıştır ve malların değerini ölçmeye yarar. Sonra paranın gerçek değerini ölçmeye kalktığımız zaman,

107 Serhasî, *Mebûât*, XIV, 51; Mergînânî, *Hidâye*, I, 527; İbn Rüşd, *Bidâye*, Mısır, 1333, II, 109; İbn Kayyım, *İ'lâm*, Beyrut, II, 156.

108 Serhasî, *Mebûât*, XIV, 29-30; İbn Hümmâm, *Feth*, V, 385; Bezzâziyye, IV, 510; İbn Âbidîn, *Tenbih*, II, 58.

yine malların ortak değerini esas almak mecburiyetindeyiz.

B. ÖDEMELERDE AKİD ESNASINDA ENFLASYONUN ESAS ALINIP ALINMADIĞI NAZARA ALINMALIDIR

Enflasyon farkının ödenmesinin İslâm hukukuna uygun olduğunu ifade ettikten sonra, acaba sonradan yapılacak bütün ödemelerde bu esasa uyulması gerekir mi? Bu sorunun cevabı, “akid ya da borcun zimmette sübutu esnasında enflasyon farkının nazara alınıp alınmadığına bağlıdır.” şeklinde olacaktır. Meselâ vâdeli alış-verişlerde genellikle enflasyon farkı nazara alınır, akid buna göre yapılır. Bu bakımdan enflasyonun nazara alınarak yapıldığı bir vâdeli satışta, satıcı “bir yıl önce 1.000 Liraya anlaşmıştık ama, o zamanda bu zamana kadar %50 enflasyon gerçekleşti. Şu anda bana anlaşmada sözleştiğimiz paranın %50 fazlasını vereceksin” diyemez. Bilcümlü ücretler de böyledir. Eğer muayyen bir enflasyon miktarı nazara alınarak ücretler tesbit edilmiş ise, bu orandaki enflasyon farkını sonradan talep etmek doğru olmaz, bunun ödenmesi de gerekmez. Çünkü bu fark, peyderpey ücretle beraber ödenmektedir.

Fakat enflasyon, nazara miktarın üzerinde ise bu fark istenebilir. Akid esnasında nazara alınan ölçüde enflasyon olmamış ise gerçekleşmeyen enflasyon oranı miktarınca geri ödeme yapılmalıdır. Enflasyon oranı %30 olarak nazara alınmış olup da %50 olarak gerçekleşmişse, aradaki %20'lik fark istenebilir. Bunun tersi olarak enflasyon %30 olarak konuşuyumakla beraber, %20 olarak gerçekleşmişse aradaki %10'luk fark geri ödenir. Bütün bunlar enflasyon ile ilgili olduğu için bu tür ödemeler, hem hukukî hem de iktisâfidir.

C. İSMİ FÂİZ OLAN BİR PARA NASIL FÂİZ OLMAYABİLİR?

Modern hukuk ve ekonomi sistemleri fâizi meşru görmekte ve sistemlerini de bunun üzerine kurmuş bulunmaktadırlar. Modern ekonomi ve hukuk sistemlerinin fâiz anlayışı ile İslâm hukuk ve ekonomi sisteminin fâiz anlayışı birbirinden farklıdır. Bu bakımdan İslâm hukukunca fâiz kabul edilen bazı ivazlı akidler modern hukuk bakımından fâizli akid olarak kabul edilmeyeceği gibi, İslâm hukuku bakımından fâizli akid sayılmayan bazı akidler modern hukuk sistematiği bakımından fâizli akid sayılabilir. Şu halde önemli olan hangi hukuk sisteminin meseleye nasıl baktığı meselesidir. Yoksa birisinin ona verdiği isim, aynı akid diğer sistem açısından da aynı hükme dahil etmez.

Yukarıdaki izahlarımızdan da anlaşıldığı gibi enflasyon farkını ödemek, İslâm hukuk sistemi bakımından hakikî olarak fâiz değildir. Burada önemli olan başka tarzıdır. Başka hukuk sistemleri bir akid için “fâizdir” deseler bile, hüküm yine aynıdır Bu hususta kaide şudur: “Ukûd'da itibar makâsîd ve meâniyedir, elfâz ve mebâniye değildir”¹⁰⁹.

Bu hususta bizi rahatlatacak ashab tatbikatı da vardır: Benî Tağlib Arabistan'ın güçlü Arap kabilelerindendi. Ama Müslüman olmamışlardı. Fakat Arap oluşları dolayısıyla kendilerine diğer kafirler gibi davranılmasını da istemiyorlardı. Bu bakımdan Hz. Ömer (r.a.)'e gelerek şöyle dediler: "Arap kavminden olmayan kafirlerden alındığı gibi, bizden cizye vergisi alınmasın; biz müslümanlardan alınan vergiden bir kat daha fazla vergi veririz ve kendi dinimizde sebat ederiz"¹¹⁰. Hz. Ömer, onların Bizans'a iltica etmelerine engel olmak ve müslümanların başına yeni bir dert açmamak maksadıyla onlara sadaka (zekât) vergisi koydu.

Acaba Hz. Ömer'in Benî Tağlib üzerine koyduğu bu vergi gerçekten zekât mıydı, yoksa kâfirlerden alınan cizye miydi? Zekât ancak müslümanlardan alınır. Kâfirlere yüklenen vergi ise cizyedir. İsmi sadaka (zekât) olan bu vergi aslında cizye idi. Zirâ Ebû Ubeyd'in açıklamasına göre, Benî Tağlib'den alınan sadakalar, Berâe sûresinde¹¹¹ zikredilen sekiz sınıftan birine verilmiyor, cizyenin sarf yerlerine harcanıyordu¹¹². Şu halde zorlret karşısında Hz. Ömer cizyeye sadaka ismini vermiş bulunuyordu. Buna göre bazen Enflasyon farkına fâiz denilmiş olsa da, aslında fâiz değildir. Burada lafza değil, manaya bakılmalıdır.

D. PARANIN BİR KISMINI HACAMA İMKANINI BULAMAMAK

Enflasyonist dönemlerde para durduğu yerde değer kazanmaz. Aksine değer yitirir.

Paranın enflasyon farkını isteyebilmek için, bu parayı elinde bulunduran kişinin, o parayı tamamen harcama imkanına sahip olması gerekir, bilfiil harcaması ve onu kullanması şartı aranmayabilir. Parayı elinde bulunduran kişi hiçbir mani bulunmaksızın bu parayı harcayıp kullanmamışsa, enflasyon farkını ödemeyi kendiliğinden kabul etmiş sayılabilir. Ancak bazı durumlarda paranın hepsini kullanmak ve harcamak mümkün olmayabilir. Meselâ devlet bazı müesseselerin elinde bulundurdukları paranın belli bir oranını bloke eder. Dolayısıyla parayı kullanma yetkisine sahip olan ve neticede enflasyon farkını ödemek mecburiyetinde olan kişi elinde bulunan paranın bu miktarını kullanmamış olur. Meselâ elinde 100 bin Lira borç para bulunduran bir kişinin bu parasının %30'unu devlet bloke ediyorsa, enflasyon farkı olarak ancak 100 bir Lira'nın değil, 70 bin Lira'nın enflasyon farkını ödemekle yükümlü olmalıdır.

Kanaatimizce;

a- Devletin getirdiği mecburiyetler,

109 Mecelle, Md. 3.

110 Belâzûrî, *Futûhu'l-Buldân*, Kahire, 1932, s. 187.

111 Berâe (9), 60.

112 Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 649-650 H. No: 1695-1698.

- b- Örf ve âdet,
c- Zarûret.

halleri sebebiyle bir kişi, elinde bulundurduğu paranın muayyen bir miktarını kullanarak harcamayamıyorsa, bu miktarın enflasyon farkını ödemek mecburiyetinde değildir.

E. PİYASADA DOLAŞAN PARA MİKTARI ELE FİYAT ARTIŞLARI ARASINDA DOĞRU ORANTI BULUNMALIDIR

Amerikanın keşfinden sonra Avrupa kıtasına bol miktarda altın girmiş ve dolayısıyla para hacmi artmış bulunuyordu. Para bolduğu fiyatları tahrik ederek sonraları "enflasyon" adı verilen olay meydana gelmiş bulunuyordu. Polonyalı Copenic'in öncülüğünü yaptığı bazı iktisatçılar bu olayın sebebinin "miktar teorisi" denilen görüşle ifade etmeye başlamışlardır. 20. yüzyıl başlarında çeşitli iktisatçılar para miktarı ile fiyat artışları arasındaki ilişkiyi sayısal olarak belirlemiş ve daha sonra bu teoriler gerçek hayattan alınan örneklere desteklenmiştir¹¹³.

Miktar teorisi en sabit biçimi ile şöyledir: Bir ülkedeki fiyat artış oranı, para miktarındaki artış oranının eşittir: Yani bir yılda para miktarı yüzde 20 artarsa, fiyatlar da yüzde 20 artar. Fakat bu ilişkinin gerçekleşebilmesi için bazı şartlara gerek vardır. Önce aynı dönemde üretim aynı kalmalıdır. Üretim değişecek olursa, bu ilişki de bir miktar değişir. Şöyle ki, para miktarı yüzde 20 artarken ülkenin geliri yüzde 5 oranında artacak olursa, fiyat artışı yüzde 15 olur. Yani para miktarındaki artışlardan üretimdeki artışı çıkarmak gerekir¹¹⁴.

Yukarıdaki anlatılan ilişkinin Türkiye'de gerçekten geçerli bulunduğunu 1950-1970 arasındaki müşahedeler açıkça gösteriyor. Rakamlar şöyledir: Fiyatlar yalnız para miktarı ve gelir artış oranlarına bağlı bulunsaydı, fiyat 1950'de 100 kabul edilirse 1960'ta 240 bulunmalıydı. Gerçekte ise 262 olmuştu. 1960-1970 arasındaki fiyat hareketlerinin, yalnız para miktarı ve millî gelir değişiklikleri ile açıklanabileceğini göstermektedir¹¹⁵.

1970-1990 yılları arasındaki fiyat hareketlerini ise para miktarı ile açıklamak zordur. 1970, 100 kabul edilse, fiyatlar 1980'de 1115 olmalıydı, gerçekte 1747 olmuştur; 1980'de fiyatlar 100 kabul edilseydi, 1988'de 1099 olması lazım gelirken, gerçekte 1469 olmuştur. Dolayısıyla bu dönemlerdeki fiyat artışlarını para miktarı ile izah etmek mümkün değildir. Bu dönemlerdeki fiyat artışlarında paranın devir hızının büyük tesiri olmuştur¹¹⁶.

Miktar teorisine göre, enflasyon farkının ödenmesinin cevazına

113 H. Döndüren, Ticâret ve İktisad İlmihali, s. 376.

114 H. Döndüren, a. g. e., s. 376.

115 H. Döndüren, a. g. e., s. 376-377.

116 H. Döndüren, Ticâret ve İktisad İlmihali, s. 377.

hükmetmek, hem akla, hem hukuka, hem de iktisada uygundur. Çünkü para, bir ülkede alım-satım konu olan malların değerini ifade etmektedir. Enflasyon farkı alınırken kişi, daha önce verdiği millî gelirin tam tamamına karşılığını almaktadır. Fakat paranın devir hızının artması sebebiyle, enflasyonun bu oranda artması karşılığında istenecek fazla paranın karşılığı bulunmamaktadır. Buna göre şöyle bir durumdan sözedilebilir. Herhangi bir yıl Enflasyonun yüzde 100 olduğunu kabul ettiğimiz takdirde, bunun yüzde 80'i para miktarının artmasına, yüzde 20'si ise para devir hızının artmasına bağlı ise, enflasyonun yüzde 80'lik kısmının ödenmesinin caiz olduğu söylenebilir, fakat yüzde 20'lik kısmının ödenmesinin caiz olup olmayacağı kanaatimizce iktisatçıların bu durumu İktisat Bilimi açısından adaletli bulalarına bağlıdır. Sabit para miktarı karşısında malın artması ucuzlaması nasıl caiz görülüyorsa; enflasyonun sebebi ne olursa olsun, bunun karşılığının ödenmesi de câiz görülebilir. Ancak bu hususta acele edilmeyip problemin iktisâdî açıdan araştırılması kanaatindeyiz. Ne zaman iktisâden enflasyon farkının tamamının ödenmesi "adelete uygundur" deniyorsa, o zaman bu hükme varılmalıdır.

SONUÇ

Madenî paraların kullanıldığı dönemlerde hiçbir zaman yüzde yüzlerin üstünde bir enflasyon meydana gelmemiştir. Çünkü hiçbir zaman mevcut mallar karşısındaki para miktarını bir senede iki misline çıkarmak mümkün olmamıştır. Ancak kağıt para düzenine girilmesinden sonra iktisâdî dengesi bozulan ülkelere sık sık bu gibi problemler yaşanmaktadır. Modern zamanda meydana gelen enflasyon farkı bir nebze fâiz yoluyla azaltılmakta ve bu ülkelerin insanları borçlu ve alacaklı olma durumlarında enflasyondan fazla etkilenmemektedirler. Zirâ genellikle fâizler enflasyon oranı dolayında seyretmektedir.

İslâm'ın fâizi yasaklamış olması, bu konuda büyük problemlerin çıkmasına sebep olmuştur. Bu araştırma ile şu sonuca varılmıştır:

1- Paranın değeri, değer mallar gibi zatından kaynaklanmamaktadır. Paranın değeri tamamen itibaridir.

2- Paranın üzerindeki rakamlar, her ne kadar belli bir malî değeri ifade etsin diye konulmuş ise de, para basımını uhdesinde bulunduran yöneticiler, malla para arasındaki bu dengeyi bozduklarından, para her zaman aynı malî değeri ifade etmez. Şu halde para belli bir zamandaki, belli bir malî değeri ifade eder. Borçlanma para üzerinden tahakkuk ettikten sonra, -bu borçlanma ne şekilde tahakkuk ederse etsin- kişi belli bir malî değeri borçlanmış sayılar ve yıllar sonra yapılacak ödemelerde bile bu malî değerinin ödenmesi istenmelidir. Bu da enflasyon farkının ödenmesini gerektirir.

3- Ancak Enflasyon miktarının tamamının ödenebilmesi için,

a- Akid esnasında sonrada ortaya çıkacak olan enflasyon miktarının nazara alınmamış olması,

b- Elinde parayı bulunduran borçlunun, bunu harcama imkanına sahip olması şarttır.

c- Paranın hızlı devrinden kaynaklanan fazlalığın ödenmesinde şüphe vardır.

Buna göre akid esnasında sonradan meydana gelecek olan enflasyon farkı ödenmez, para miktarının artması değil de, para devir hızının artmasından kaynaklanan fazlalığın ödenmesinde ise şüphe vardır.

4- İslâm'a göre fâiz real fâizdir. Enflasyon karşılığı olan miktar fâiz değil, daha önce tahakkuk etmiş olan belli bir malî değer için tam olarak ödenmesi demektir.

5- İslâm hukukunda aslolan bir şeyin ismi değil, mahiyetidir. İslâm'a göre fâiz olan bir şeye "fâiz" denilmediği zaman bu, fâiz olmaktan çıkmadığı, İslâm hukukunun ölçülerine göre fâiz olmayan bir şey de "fâiz" ismi vermek, onu fâiz yapmaz. Dolayısıyla enflasyon miktarı kadar bir fazlalığa fâiz denilse de, İslâm hukukunun ölçülerine göre fâiz değildir.

BİBLİYOGRAFYA

AHMED B. HANBEL, Müsned, Mısır, 1313.

AKTAN, Hamza, Enflasyon Olayı ve İslâm'da Getirilen Önleyici Tedbirler (İslâm Açısından Enflasyon ve Çözüm Yolları kitabı içinde) , İstanbul, 1983.

ALİ HAYDAR Efendi, Dürerü'l-Hukkâm Şehru Mecelleti'l-Ahkâm , İstanbul, 1314.

el-BELÂZÜRİ, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, Fütûhu'l-Buldân , el-Kahire, 1956.

el-BEZZÂZ, Muhammed b. Muhammed el-Kerderî, el-Fetâvî'l-Bezzâziyye, (Hindiyye kenarında), Beyrut, 1980.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, Hukûk-ı İslâmiyye ve Islâhât-ı Fıkhiyye Kamusu , İstanbul, 1970.

el-CEZERİ, Abdurrahmân, el-Fıkh 'alâ Mezâhibi'l-Erb'a , Mısır.

DÖNDÜREN, Hamid, Delilleriyle Ticart ve İktisat İlmihali , Eramat Mat. İstanbul, 1993.

EBÛ UBEYD, el-Kâsım b. Sellâm, Kitâbü'l-Emvâl , 3. Baskı, el-Kahire, 1395/1975.

ERGİN, Feridun, Ak İktisat Ansiklopedisi , Kurtuluş Matbaası, Ankara, 1975.

HAMİDULLAH, Muhammed, İslâm Peygamberi (Çev: Salih Tuğ), İstanbul, 1980.

HEY'ET, İslâm Açısından Enflasyon ve Çözüm Yolları , İstanbul, 1983.

_____, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye

_____, el-Fetâvâ'l-Hindiyye , Beyrut, 1980.

İBN ÂBİDİN, Muhammed Emîn b. Ömer Âbidîn, **Reddü'l-Muhtâr alâ'd-Dürri'l-Muhtâr** , Beyrut.

_____, **Tenbühü'r-Rukûd alâ Mesâili'n-Nukûd** (Resâil-i İbn Âbidîn içinde), İstanbul, 1319.

İBN HÂCER el-HEYTEMÎ, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed, **Tuhfetü'l-Muhtâc li-Şerhi'l-Minhâc**.

İBNÜ'L-HUMÂM, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilyâhîd, **Fethu'l-Kadîr**, Mısır, Bulâk, 1316.

İBN KUDÂME, Abdullah b. Ahmed, **el-Muğnî** , Beyrut, 1972.

İBN MÂCE, Muhammed b. Yezîd, **es-Sünen** (Sindî Haşiyesiyle beraber), el-Kahire, 1349.

İBN RÜŞD el-HAFİD, Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, **el-Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktasid** , Mısır, 1960.

elKAHİRÎ, Ebu'z-Ziyâ Nûruddîn ,alî, **Hâşiyetü Nihâyeti'l-Muhtâc** (Nihâyetü'l-Muhtâc ile birlikte), Beyrut.

KARAMAN, Hayreddin, **İslâm'ın Işığında Günün Meselerei** , İstanbul, 1978.

el-KASÂNÎ, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd, **Kitâbu Bedâi's-Sanâi' fî Tertîb'ş-Şerâi'** , Beyrut, 1974.

el-KETTÂNÎ, Abdulhayy el-Fâsî, **et-Terâtîbü'l-İdâriyye** , Beyru.

KUR'ÂN-I KERİM

MALİK b. Enes, **el-Müdevvenetü'l-Kübrâ** , Mısır, 1324.

el-MERGİNÂNÎ, Ali b. Ebû Bekr, **el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi'**.

el-MEVSİLÎ, Abdullah b. Mahmûd, **el-İhtiyâr li-T'alîli'l-Muhtâr** , 2. Baskı, Mısır, 1951.

MEYDAN LAROUSSE, **Enflasyon Maddesi**

MİRAS, Kâmil, **Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi** , Ankara, 1972.

en-NEVEVÎ, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şeref, **el-Mecmû'**, **Şerhu'l-Mühezzeb** .

er-REMLÎ, Muhammed b. Ahmed, **Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc** , Beyrut.

SERHASÎ, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Schl, **Kitâbü'l-Mebsût** , Mısır, 1324.

eş-ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed, **Neylü'l-Evtâr fî Şerhi Müntkâ'l-Ahbâr** , 2. Baskı, Mısır.

ÜSTÜNEL, Besim, **Makro Ekonomi** , Kurtuluş Matbaası, Ankara, 1975.

ez-ZEYLALÎ, Fahrüddîn Osmân b. Ali, **Tebyânü'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik** , Beyrut.

ez-ZÜHAYLÎ, Vehbe, **el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletülh** , 2. Baskı, Dımaşk, 1405/1985.